Ladinischer Kalender für 1914.

IV. Añ. 4. Jahrgang.

Calënder ladin per l' añ 1914.

Fat y dat òra dal' „Union dèi Ladins“ a Dispruc.

∴ ∴ Prieš 60 hl. ∴ ∴

Dispruc.
Stamparia del Kinderfreund.

294

Index.

Zur Schreibweise

ist der ladinische Kalender von 1912 einzusehen, wo sich eine ausführliche Darstellung der Schreibweise und Leseregeln vorfindet. (Zu beziehen von der Redaktion oder von Josef Runggaldier sen. in St. Ulrich).

Zu bemerken ist dazu, daß der Akut als Akzentzeichen nicht mehr gesetzt ist, wenn die Betonungsweise ohnehin klar ist.

Für die nicht-grödnerischen Dialekte sind als neue Zeichen verwendet worden:

Badiot: ŭ wie französisches u.

œ: dumpfer ö-Laut.

Im allgemeinen ist hier noch zu bemerken, daß der Enneberger die Vokale kürzer spricht als der Grödner.

L' añ 1914

ie n' añ ordinár da 365 dís.

Cater-tëmpora ie-l:

ai 4, 6 y 7 de Mèrz.
ai 3, 5 y 6 de Guni;
ai 16, 18 y 19 de Setëmber;
ai 16, 18 y 19 de Dezëmber.

Del giagún:

I dís ch'à na crëuš y na stëila († *) ie-l pruibì de majë cërn y de se pašentè plu de n'jëde al dí.

Chiš dís ie: Capión; i Vënderdis de Curëisma y del Avënt; i trëi últimi dís del'öna santa; Mièrculdi, Vënderdi y Sada de Cater-tëmpora; la ueia de Pasca de Mèi, de S. Piere y S. Paul, dela gran Sa. Maria, d'Ugnissánt y de Nadèl; i Mièrculdis del Avënt.

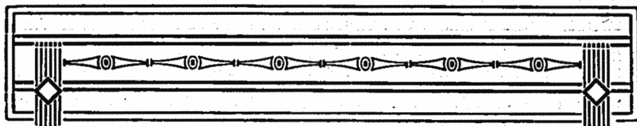
I dís ch' à na crëuš (†) ie-l pruibì de majë cërn. 'L ie: duč i autri Vënderdis del añ.

I dís ch'à na stëila (*) ie-l pruibì de se pašentè plu de n' jëde al dí; 'l ie: i dís de Curëisma, tëut òra la Dumënja.

I dís da cian va ite ai 23 de Lugio y va òra ai 24 d' Agóst.

Chest añ sarà-l da udči na finsternus dela luna ai 12 de Mèrz danter la 4 y la 6 da duman;

una del surëdl ai 21 d'Agóst danter la 11 y la 4.

Ladins,

Messón tenì adum,
La fòrza vēn dal grum.

'N salut al calënder.

Te salude, blòt pitl calēnder di Ladins,
Scrit per chēi de Gherdēina y si ugins!
Še bēnche mò ḡēun, de cater añi permò z̄ēn,
'Mpò truepes t' aspieta y te lieč vöre giēn.

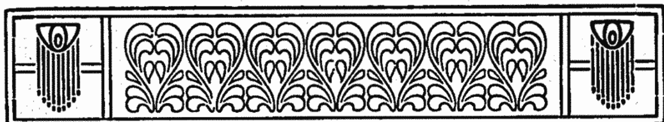
Še bēnche de scritura no mò drē franc,
Ai Ladins i ies-te drēt enteressant,
Y ēi se gòt a pudēi lieḡer si rusnèda,
La rusnèda del' oma, dad ēi tan stimèda.

Ši, te salude mò n' jēde de cuer, tan plu,
Percie tu nes ès permò drēt dešedà su.
Z̄ēn i onse dat 'n guant a nòsta rusnèda,
Še bēnche vèlc minòva che la fos tòš finèda.

O no desprezēde nòsta rusnèda, stimē-la
De cuer, teni-la al aut y bēn cultivē-la!
La ie y nes sarà for de gran benedešión,
Percie mè cun chēsta mategneronse nòsta nazión.

Franz Moroder.

L' Union dei Ladins a Dispruc.

'L ie 'm pue' plu de 'n añ, che chesta union s' à metù adum. Ugni scumenciamēnt ie rie; 'mpò òva chesta societá böle 'l prim añ 126 mēmbri. Te duta la valèdes ladines n-ie-l; che dlonc udòv-uŋ giēn, ch' i Ladins se dešëida ēnche y mēt man a laurè per si pitla nazion. Y cun legrēza pudons dì, che n'ie for de plu, che se laša tò su tela Union. Danz, n'ie 'nce de chëi che uel savëi, cie che l' Union lēura y ch' aspieta a udëi, per chēl n' ies-i nia zapèi ite 'l prim añ.

Ma che l' Union fašësse böle 'l prim añ 'n drē gran lēur o gor dut chēl che la s' à tēu dant y che la ie per fè dò y dò segondo la statutes, chēl ne fòva da aspitè: che na gran soma à custà dut chēl che l' à messù s' argignē ite a scumencè: statutes, libri y d' autra scritures.

Nši nen à l' Union 'l prim añ mò nia pedù dè òra vèlc de scrit per ladin. Chest añ mandela a si mēmbri 'l Calēnder ladin per 1914.

Dò la stlöta sperienzes, ch' i Ladins y duč si amizi à fat cun doi zaites ladines ne fòv-el plu da pensè de 'n dè òra mò. Per chēl messons duč i savëi gra a bèra Sèpl da Passua, ch' à abù l' idèa de la purvè cun en calēnder. Trëi ani à-l ël purtà la spëises de chesta publication; y z̄ēn à pedù l' Union se tò sëura del calēnder a cundizions 'n tòc miëures che canche 'l fòva unì scumencià dan trëi ani. L' Union pudrà da mò-in-la dè òra ugni añ 'l calēnder, y cul tēmp, še la cumpëida di mēmbri crēš šiche 'nfin-a-mò, 'nce d' autra scritures, mašima zaites. Per chēl vēn duč priëi d' i mandè tèl vödla scritures, che trata magari dela storia de nòsta valèdes y che n' à plu degun auter valor, o d' i fè al savëi tèl stòries da zacan, šiche n-ie chest añ 'n valgunes tel calēnder: l' Union savrà da les adurvè dan che les vède perdudes.

J pensieres, ch' ie unii metui òra dal Calēnder y dal 'Union, n' ie stai de-bant. 'L ie böle 'nce unì dat òra na bibia per Gherdëina.*) Cumprē-la y ligē-la suēnz, dant al dut dašē-i-la da lieg̃er a vòs̄ mutons, ch' i 'mpèra a lieg̃er plu saurì y mieč te si linguagio, vèlc ch' i entēnt.

Y mò zöche: Segn. Engl à tenì la perdica per gherdëina 'l dí dela mēssa nevöla a Sta. Crestina; a duč ti à-la sapù böla y ti à fa na gran legrēza a audì perdican per gherdëina, plu che š' i ēssa

*) »Pitla Storia bibia« data òra da Segn. Enghel Dr. Demetz y Segn. Giuanni B. Perathoner. Karl Riedmann, Lana u. St. Ulrich. S. umstehende Anzeige.

audì na bölišima perdica taliana. Segn. Engl à da 'l bon ešempio, d' autri à z̄ēn ēnche böle perdicà per gherdëina y 'l farà mò drët suënz, speronse. A duč messons i savëi gra ch' i va de si bòna inant sula strèda ladina, sula strèda che va l' Union dei Ladins. Che 'l ie na còssa da udëi, che no 'l tudësc, ma bën 'l talian ie la revina y la mòrt dela rusnèda ladina: cialëde mè cò che la ie 'ncuei cun dí tel Furlan, tela Val de Nòn, t' Ampëz y a Faša: dlonc ie-l 'l talian che la vënč. Y l' Union dei Ladins ne uel avëi nia da partì cui Taliani; davia de chël: chi che uel vöster y restè Ladin, se laše scri ite tel' Union y lëure pöa a mantenì y rassanè nòsta rusnèda, la rusnèda ch' i à purtà tan de fertuna a nòs̄ besavons y che nes sarà de gran utl 'nce a nëus.

Cialëde cò che la ie tela Sbizera. Zacan fòv-el tel Tirol 'n tòc de plu Ladins che la-via. Ma chëi dela Sbizera à böle scumencià dan passa 300 ani a scri si lingua y per chël s' à-i cunservà si rusnèda y si idèjes nazionales mieč che nëus. Ëi nes sibe 'n bon ešèmpio, ëi nes sarà 'nce 'n bon artën contra i Tudëš y mašima contra i Taliani. Per chël à 'nce l' Union dei Ladins a Dispruc fa amizizia cum ëi: la ie 'n relazion cul' Union dels Grischs tel Engiadin y s' à lašà tò su tela Società retoromantscha. Y cun gran legrëza à audì chëi dela Sbizera, che nëus Ladins del Tirol se dešedon ënche y che tegnon adum per varentè mò chël che pudon de nòs̄ linguagio y de nòsta nazionalitá.

Ma z̄ën damanderëis: cie lëura-pa l' Union per nëus? Dant al dut, ons böle dit, pròv-ela d' abinè adum duč i Ladins, ch' i ne vëgne zapèi sot dal' autra nazions; y per chël da-la òra libri ladins. Y ce che uel di vöster y restè Ladins, chël ëis böle pedù lieg̃er tel Calënder dal an̄ passà. Pò ie l' Union per g̃udè te cas̄i de gran bus̄ën, mašima te malaties. Ugni an̄ da-la chël che la pò a tèi puere amalèi ladins che muessa g̃i te vèl clinic; 70% de chël che vën tëu ite ie destinà per chëš fin. Y š' ëis de bus̄ën de 'n cunsëi de vèl sort, g̃ide dal' Union o scris̄ë-i zënza tëma: la da giën cunsëi y 'l ie studiëi y dutores le-prò, che savrà da ve cunsië.

Davia de chël dëssa ugnun che pò se lašè scri ite tel' Union dei Ladins; 'l costa pu mè doi crones al an̄. Y š' un pò saurì, dëss-el deventè »Gründer«, 'l paja 30 crones un jëde per for. Y duč i Ladins, sibe prò l' Union o no, lëure per nëus: l' Union à na bibliotèca y abina duta la scritures de 'mpurtanza per nòsta lingua, nòsta stòria y nazionalitá .Per chël mò n' jëde: mandë-i tèl vödla scritures, fas̄ë-i al savëi tèl stòries da zacan. L' Union se purvèra de les adurvè 'l mieč che la pò.

An die ladinische Intelligenz.

Die ladinische Intelligenz, Professoren, Geistliche, Lehrer und Freunde unseres Volkstums werden ersucht, an den Aufgaben, die sich der Ladiner-Verein gestellt hat, eifrig mitzuarbeiten. Die Aufnahme und Festlegung unserer Mundarten ist noch lange nicht abgeschlossen. Insbesondere sind die Orts-, Hof-, Berg- und Flurnamen zum größten Teile nur mangelhaft aufgenommen. Die Bräuche unseres Volkes, die schönen Sagen unserer Väter sind wenig bekannt. Wir haben in dieser Hinsicht gute Vorarbeiter gehabt: den † Prof. Dr. Alton und jüngst Dr. Vittur für Enneberg; den Schriftsteller W. Moroder-Lusenberg für Gröden; für Fascha arbeitet Herr Hugo von Rossi.

Besonders wäre eine Sammlung der ladinischen Tier- und Pflanzennamen zu begrüßen, ferner eine solche der Haus- uud und Feldgeräte, die schon auf dem Wege sind, wo möglich durch maschinellen Betrieb verdrängt zu werden; hier könnte sich ein Zeichner große Verdienste erwerben. Soll ein mundartliches Wörterbuch vollständig werden, so müssen ihm Zeichnungen beigegeben werden. —

Endlich ergeht an alle Ladiner, besonders aber an die von Enneberg, Buchenstein und Fascha die Bitte, zur Schreibweise, wie sie im Kalender versucht ist, Stellung zu nehmen und an der Hand der Texte, in denen heuer alle vier Täler vertreten sind, ihre Ansichten in bezug auf die Schreibweise darzulegen und dem Ladiner-Verein einzusenden, um endlich die Festlegung einer allgemeinen, einfachen Schreibweise zu ermöglichen, die ja die wichtigste Vorarbeit für ein gedeihliches Wirken auf literarischem Gebiete ist.

Den bisherigen Mitarbeitern des Kalenders sei hier der wärmste Dank ausgesprochen, vor allem dem Verleger desselben Herrn Josef Runggaldier. Sehr wertvolle Beiträge lieferte uns Herr Altbürgermeister Franz Moroder: er zeigte uns, wie viel Unbekanntes in unserem Volke noch zu entdecken ist. Folgt seinem Beispiele und sammelt und liefert Beiträge für den Kalender, der für 1915 in größerem Umfange und vielleicht mit einer wissenschaftlichen Beilage erscheinen soll, wenn es die Mittel erlauben. Alle Beiträge sind bis 1. Mai 1915 an den Ladiner-Verein einzusenden.

Innsbruck, im August 1913.

Der Ladiner-Verein.

Tiroler Volksbund.

J Tudëš y Ladins à da fè na rie batalia per mantenì si nazionalitá y si pušions tan grandes ch' i les òva da vödlamënter tel Tirol, che s' à fa tan suënz gran unëur tela storia. Da vint o trënta ani inca pròva na pèrt de Talians del lònt , ḡudèi mò 'nce 'm pue' dal' Jtalia, de 'mplantè la lingua taliana for plu insu y de fè lueš taliani òra de nòsta pušions. Ō, 'nce contra nòsta pušions — i diš, che nòsta rusnèda n' ie nia per sè, ma mè 'n dialèt talian — mëin-i batalia y 'l fòva gran ëura d' i mëter permöz a chesta intenzions, ch' ie 'n pèrt nce contra 'l rëgni de nòš Còser, 'n bon parëi.

Šiche savëis, s' à 'l Tiroler Volksbund ,che 's à metù adum del 1905, šiche d' autra unions tëu dant de laurè cun duta fòrza de-contra ala intenzions de nes fè taliani. Ël ie 'nce sta bon de giatè ḡënt d' ugni partida, segnëures o paures, riches o puereš, pröveš o d' autri, d' i abinè adum per salvè la nazionalitá tudëša y la ladina contra la 'ntenzions di Jrredentisč, che uel fè dela pèrt dè-sot del Tirol na provinzia taliana »Trentino«. Y še duč chiš tën adum, saróns 'nce boni de fè, che 'l Tirol ne vëgne nia partì y röste per l' Austria na sève contra si nemič, ma mašima ,ch'i Ladins ne devënte taliani.

Che dò la statutes muessa 'l Tiroler Volksbund zapè ite per la nazionalitá di Ladins y per si 'nterès nazional drë tan che per i Tudëš. Mèi ne penserón d' ulëi fè Tudëš òra de chesta nazion, ch' ie for stata sun nòsta pèrt.

'L Tiroler Volksbund à ḡën 300 sezions spartides dlonc òra, 'nce Tudëš y Ladins òra del Tirol pò unì tëuč su, 'l à sezions te duta la provinzies del' Austria y 'nfina mèi tel' America.

Duč i amizi del Tirol y de si ḡënt, la ḡënt, ch' a chi tëmps de meseria, che la Germania y pèrtes del' Austria messòva stè sot al cumando di Franzëuš, à tenì adum uem per uem, sibe Tudëš o Ladins, y ie ḡič tela viëra contra i furösti, ch' ulòva vöster patrons de nòsta böla valèdes, duč vën priëi de ḡude pöa cul Tiroler Volksbund, a dè vèlc per n' jëde o a se lašè tò su per for.

Dant al dut prions inò nòš Ladins de se recurdè, ch' on dagnëura purvà de mantenì si nazionalità y si 'nterès, de zapè ite te nòsta cumpagnia per desmustrè, ch' i ne se laša pië dai Taliani, ch' i fèš 'l böl per i fè Taliani, ma ch' i uel anzi teni da nëus Tudëš; Ladins y Tudëš ie for stai i patrons del Tirol.

Per unì tëu su tel Tiroler Volksbund paja un al manco 1 crona. Še ne s' abina te 'n luec al manco 10 mëmbri per fè na sezion, dëss-i se nunzië y mandè i gròš al Tiroler Volksbund a Dispruc, Fallmerayerstraße 12.

Sperón de-segur, che ne liḡëis chesta paròles de-bant.

'L Tiroler Volksbund.

J Romaunč, noš frèdeš tela Sbizera.
(Graubündner.)

Tel calënder del 1912 sun pèrt 34 y 36 vëgn-el rusnà di Ladins del Tirol, de nòš frèdeš tela Sbizera y tel Furlan. Mbën di Ladins dela Sbizera ue-i ve cuntè 'm pue' de zöche.

Še se senton a Maran sula ferata y ḡon 'n doi ëura y möža su per la Finčga, ula che ŋ' rusnòva mò nia tan da giut ënche ladin, še ruvonse ala stazion Schluderns-Glurns. Tlo dessentonse ḡu, passon três la pitla vödla zitá Glurns y pion a man ciáncia ite per na tèl pitla val de viërs dela Sbizera. Dò 'n tòc de strèda tan lonč che da Pruca a Urtišëi passons 'l cunfin del' Austria. Y pernanche son tela Sbizera nes pèr de vöster pra Badiòč, davia che audion saludàn: »Bun di, signur! Buna saira! Sta bain!« Y 'nši via. Nëus son tela Val Müstair (Münstertal) del Chantun Grischun (Kanton Graubünden) che ie abità da zirca 40.000 Romaunč, che nëus Ladins del Tirol y mašima i Badiòč 'ntënt nia èrt. Dela Val Müstair pudons passè la mont del Fuorn (= Fëur-Ofenpaß) y revè tel Engiadin y pò cula ferata tela valèdes del Rein posteriur y del Rein anteriur (Hinter- und Vorderrhein).

J Romaunč dela valèda del Inn, che l' abitöia dala funtana 'nfin Punt Martina (Martinsbruck) sul cunfin del Tirol, se tlama cun chëi dela Val Müstair y de Bravuogn (Bergün) Ladins. La lënga del' Engiadina bassa, che ruva 'nfina Susch (Süs) ie 'm pue' autramënter che chëla del' Engiadin' ota. Tel parlè de Bravuogn y de Val Müstair ie-l ënche na pitla defrënzia. J abitanč dela valèdes del Rein posteriur y anteriur se tlama per drët i Romaunč, che nëus Ladins del Tirol stenton plu a 'ntënder. Ma 'nce chiš ne rešona nia duč unfat. Fossa chëi de Filisur, chëi de Chiastè (Tiefenkasten), chëi de Schom (Schamsertal), chëi de Sutselva (Niedwaldisch), chëi de Flem (Flims) y chëi de Surselva (Obwaldisch). Duč chiš rešona 'm pue 'autramënter.

L' Engiadin.

J primes ch' à scumencià a scri 'l romaunč y a dè òra libri te si linguagio ie sta chëi del Engiadin de-sëura, ch' ie 'nce restëi 'nfin al dí da 'ncuei i miëures de tèsta de duč i Romaunč. Böle 'ntëur 'l 1527 publicöia Joh. Travers la »Chiantzun de la guerra de Chiastè da Müsch.« Chesta ciantia à 'ntëur 700 rimes y conta dela viëra che ti fašòva a chëi tëmps 'l castelan da Musso (da uḡin dal lèc de Como) ai Engiadins (Müsserkrieg). Canche i Romaunč ie deventëi dan 'n 350 ani adös duč protestanč, à dat òra J. Bifrun da Samedan del 1560 la bibia »Nuof Saunc Testamaint«, duta 'n ladin. Pò scriš Durich Chiampel da Susch »Un cudesch da psalms« (= Liber da salmes) y prëst vëig-uŋ ḡan man per man libri de dutrina y

de devozion protestanč y catòlici assè, duč scrič 'n ladin. 'Nši dur-ela 'n doi cēnt ani, pò zöd-i; 'n cēnt ani ala longia naš-el plu puec de nuef. Ma 'ntëur 1840 scumēnc-i inò a se mueyer. La »Societad per la miglioraziun dellas scuolas publicas« da òra »'L prim cudasch da scuola« y plu tèrt »'L cudaschet«. 'Nši scumenci-uη a 'nsegnē 'l ladin te scòla. Ti doi primes ani de scòla vegn-el 'nsegna mè 'n ladin, pò scumēnc-i a 'mparè 'nce 'l tudēsc y tel setimo añ vegn-el purtà dant mè plu per tudēsc. Del 1885 ie-l uni fundà la »Società retoromauntscha« che da òra ugni añ si »Annales«, 'n blòt pitl liber cun stòries, rimes, vites di uemes 'mpurtanč del Grišun y lëures 'nteressanč de ḡēnt studiēda. Zaccaria Palliopi à dat òra cun si fi Emil 'n böl gran liber dala paròles (dizionar) romaunč-tudēsc y tudesc-romaunč »dels Jdioms d' Engiadin' ota e bassa, della Val Müstair, da Bravuogn e Filisur.«

Del tēmp nuef à scumencià a fè rimes Conradin de Flugi da San Murezzan (St. Moritz), mòrt del 1874. Ma plu cunešui ie Simeon Caratsch da Scianf († 1892) y Gian Fadri Caderas († 1891). La cianties del aucat Andrea Bezzola da Zernez († 1897) vēn ciantèdes drēt suēnz dal pòpul engiadin. Del 1910 à publicà Peider Lansel »La Musa ladina«, ch' ie na racòlta de rimes y cianties ladines cun na »cuorta survista da nossa litteratura poetica«. 'N drē' böl liber che fēš 'nvidia a nēus a 'l lieḡer. Chest añ ie-l unì dat òra na »Grammatica ladina d' Engiadin' ota« da Dr. phil. Ant. Vellema.*)

Dan cin ani ie-l uni fundà »L' Uniun dels Grischs«, ch' ie per abinè adum duč i Romaunč a cēsa y òra de ca per salvè y cultivè si linguagio y dè òra libri ladins. La »soprastanza« ie a Scuol (Schuls), ma sezions à-la t' ugni maḡer luec y 'nce tel' Italia, ulá che se tēn su šaldi Ladins. Chesta union cumpedòva böle l' añ passà 1793 membri. La dà òra ugni añ »Il Chalender ladin« y »Il dun da Nadal« ('l don da Nadèl), 'n pitl liber per i sculèjes dala terza clas 'nsu, y fēš ugni añ na fösta nazionala.

Rein posteriur y anteriur.

J abitanč del Engiadin tlama i Romaunč de chēsta doi valèdes suēnz la »Part sura«. Zenza i diš-uη 'nce 'l Surselvan dò 'l linguagio dela maḡera 'mpurtanza.

Chiš à scumencià a scri 'l Romaunč 'n 80 ani dò chēi del Engiadin. Si primes libri vēn dač òra 'ntēur 'l 1610. 'L ie 'n liber dala dutrina protestant y un dala cianties de dliēša, scrič da Steffan Gabriel, natif del Engiadin de-sot, ma ch' òva 'mparà 'l Surselvan come pastor d' anes a Glion (Ilanz). N' añ dò da òra 'n Talian, Gion Antoni Calvenzano, ch' à 'mparà 'l Romaunč, 'n liber dala dutrina catòlic. Ti autri cēnt ani dò udòv-uη suēnz libri nueves, libri da mēssa, de devozion, da salmes y cianties de dliēša; pò paussa 'nce chiš 'n cēnt ani ala longia. Ntēur 'l 1810 se mešēid-i

*) Prieš: 4 Francs, dat' òra per tudēsc 3 Francs. Orell Füssli u. Co., Zürich.

inò. Vĕn scrit libri da scola y per la giuventù per Romaunč. La publicazions del'ĕutoritèjes (de sugnerìa) vĕn ĕnche fates tel linguagio del luec y 'n giapa suĕnz traduzions dal tudeĕsc da liegֿer. Stories, fabules y cianties vĕgn-el dat òra y plù tèrt scrisֿ 'l professor Tuor »'L nuov dret civil svizer« (= la löge dela Sbizera) 'n Surselvan. Po vĕgn-el fundà la »Romania«, na union de studiĕi catòlici che dà òra ugni anֿ »L' Ischi.«*)

Na grandišima 'mpurtanza per duč i Romaunč à la zaites: La primes vĕn böle dates òra del 1836. Al dí da 'ncuei vĕn šaldi lietes:

»Fögl d' Engiadina« publicà a Samedan dal 1857 'nca.

»Il Grischun, favoreivel organ de publicaziun dellas Vallades renanas e dil Plau«. Chur.

»Gasetta Romontscha da Mustèr« (= Disentis), ĕnche dal 1857 'nca.

Fossa mò da dì che tel Grischun vĕig-uη dlonc la scritures sula cĕses, sula scòles, ustaríes y butĕighes te si linguagio ladin. Pudessan ence nĕus se 'nfidè a scri su i inuemes de nòsta cĕses per ladin per mĕter su d' ugni sòr d' inuemes tudĕš, che la magֿera pèrt ne sa 'nce cie ch'i uel dì no. Ši, i Romaunč nes pudĕssa vöster de bon esֿèmpio te truepa còsses. Ĕi ama y stima si linguagio y ne ti sa nia massa stlöt a rusne 'nce òra dela patria te si linguagio arpà da si umans. 'N uem de Chur, 'n zèrto Benedict, òva purtà dant n' jĕde de rumè su tòsֿ cun chesֿ rusnè möz salvère che ie mè drĕ 'ncòmper. Ma Caratsch, 'l gran poeta, ti òva respendù:

Sŭn nos Romauntsch da mòrt sentenza
Ŭn tel a Coira pronunziet,
Ma cunter simil 'prepotenza
L' inter chantun as sollevet;
Da 'l conserver ais nossa bramma,
Ŭn figl nun po mazzer la mamma.**)
Y n' auter poeta diš:
Vegls costümes e pled ladin
Redscher possan sainza fin.***)

Vo de Gherdĕina, de Badia y de Maröbe, de Faša y Fedom, teni-ve a-mĕnt chesta paròles, tenide cont de vòsֿ vödl linguagio arpà da vòsֿ besavons y ne scutĕde su a chi Taliani che uel Ve fè dant, che 'l ie mè 'n dialèt salvère talian, per ulĕi Ve-l tò y Ve fè Taliani, šich' i a böle fa cula magֿera pèrt de Flĕm, t' Ampĕz y tel Furlan. 'L talian ie la mòrt del ladin! Usֿöp Antòne Comploj.

*) 'L Chantun Grischun s' a fundà òra dela »trais lias« (»Die gmein dry Bünd«): Graue Bund, Gotteshausbund, (per se defĕnder dal grof d' Absburg) y Zehngerichtebund; 'l Graue Bund messòva uni gֿurà dal 1424 'nca ugni 10 ani da nuef. Chesֿ gֿuramĕnt univa fat a Truns sot a 'n gran »Jschi« = Ahorn.

**) Un da Chur à fa la sentĕnza da mòrt sĕura nòsta rusnèda; ma contra na tèl prepotĕnza s'à arlevà dut 'l cianton; de la manteni ie nòsta volontà: 'n fi ne pò mazzè l' oma.

***) Vödla usanzes y rusne ladin Po durè zĕnza fin.

Trëi maöstri, ch' à fa de gran bën per Gherdëina.

Josef Metz.

Našù te Palua a Sta. Crestina, de ḡënt de Bucinèa, ai 30 de Novëmber del 1823 y mòrt a Urtišëi ai 20 de Guni del 1911, cunešù sot al inuem Segnëur Ugrister o 'nce Segnëur Beppo, ie-l stat per Urtišëi 'n uem de 'mpurtanza y dë gran merít, tan per si capazitèjes che per 'l tëmp extra lonc de 57 ani che 'l à servì tan bën da maöster y da ugrister.

L' añ 1840 ie-l ḡit a Bulžan a scòla;*) da iló del 1841 per 'n valgún mënš a Trënt y l' añ 1842 ie-l böle stat adjunct de scòla, mëune y ugrister a Montán sëura Naimòrc; l' añ 1843 à-l fat a Bulžan l'esame da maöster, dò che 'l fòva böle stat metù l' inviërn 1842/43 maöster a Urtišëi, ulá che 'l ie pò for stat 'nfin-a si mòrt.

Segnëur Beppo ie stat 'n bon maöster y òva gran amor y fašòva dut 'l flais per adempì chëš rie mestier; še bënche de tëmperamënt šèrio y plën de festideš y de lëur y še pu che 'l òva da patì šaldi dal mèl de cë da ḡëun, fòv-el pazient cun si sculèjes, mèi stuf a se purvè de 'nsegnë, y ḡach' i sculèjes udòva, ch' ëi i stašòva a cuer, 'l stimòv-i 'nce ëi y se temòva de no fè drët. — Segnëur Beppo fòva de bon cuer, devòt y giust, pò pudëis giudichè, tan de bën che 'l à pedù 'mplantè ti cueres de tan de pitla ḡënt cun si bòna 'nstruzións, si 'nsegnamënč y si amunizións te si vita longia; emaginë-ve, che te si ultimi ani pudòv-el dì: »Duta la ḡënt d' Urtišëi, òra di pueč vödli sëura i 70 ani, ie stač mi sculèjes.« —

Segnëur Beppo òva na böla scritura, fòva bon de conč y savòva 'nce drët bën 'l tudësc, y pervia de chël òv-el 'nce for da scri per ḡënt, per còsses de sugnería y d' autres. De bon merìt ie-l unì fat l' añ 1892, dò 50 ani de servizio, »Ehrenbürger«, d' Urtšiëi, bën 'l prim a chël che 'η i a fàt 'n tèl unëur tlo. Del 1894 i ie-l pò 'nce unì dat dal Còser la crëuš d' arḡënt cula curona y Urtišëi i à fat na böla fösta. L' añ 1897 ie-l ḡit 'n pension y l' añ 1898 à-l recevù la medaja d' unëur per 40 ani de servíš.

Còme ugrister fòv-el tlo 'ntëur 'l miëur de bater l' òrghen, 'l òva 'n chèr fin y talënt de mušiga y cun en flais y 'n lëur termënt à-l 'nsegnà ḡu tan de ciantaríns, ciantarines y musicòntri y cun de pitli mitli òv-el metù adúm tan na bòna mušiga, che la fòva recunešuda per la miëura al pèrg lonč y lèrc; 'l à 'nce

*) 'L cuntòva, che si père, che n' ulòva nia, che 'l ḡis a Bulžan a scòla, i òva dat 'n scarnuz de nioc arestii pöa y che chël fòva dut cie che 'l òva giapà da cësa.

suẽnz metù sẽura 'nstẽs de biei pöč de mušiga; y mò te si ultimi ani sunòv-el mieč l' òrghen che truep ugristri ĝëuni, še bënche 'l òva cater dëič stares y pudòva mè plu sunè cun trëi dëič per man.

Truepišimi ani ie-l stat fatór dela dliesa, truep ani à-l scudì la chëuta y giut ie-l stat Obmann del Zweig-Verein Urtišëi del Roten Kreuz; y al' ucašión del giubilèo di 60 ani del rëgno de nòš Còser, 1908, à-l giatà 'nce la crëuš d' òr cula curona y ie-l inò unì fat na böla fösta a Urtišëi. Ël fòva stat un de chëi ch' òva metù su la Bolzschützengesellschaft 'l dedò di ani 1840 y ie stat truep ani Oberschützenmeister.

Segnëur Beppo fòva aricëul sparagnënt, na pèrt ëssa bölau ulù dì dala varizia; ma a messëi trè su na gran familia cun chel puec che 'l tragòva, y a ulëi la menè inánt, ie-l stat acòrt a cialè de dut y 'n gran utl per i siei y truepa d' autra gënt, che 'l à gudà da-in-òra; y še bënche 'l arà minechie messù pierder de si gròš, à-l 'mpò mò lašà na gran facultá. 'L ie 'nce stat paur, 'l à abù giut 'l luec da Pincán, che 'l òva cumprà, y 'm pöz à-l abù 'l luec de Dòs y pò 'l luec de Ronč de-sot a fit.

Šebënche pitl de statura, fòv-el de bon nièrf, ghèrt y asvölt, che degún ne se-l paròva da ĝëun a ĝetè al brač; ugni sief fòv-el bon de sautè de 'n sbalz o 'nce a pieš ĝonč; y de ĝi ie-l for sta bon; cun passa 70 ani ie-l mò ĝit sun Sas Rigais y del 1898, cun 75 ani, à-l mò fat cun d' autri da Urtišëi 'l viač ti lueš sanč (a Gerusalem etc.).

Segnëur Beppo s' à maridà doi jëdeš: del 1846 cun Anna Maria Senoner da Mauriz, mòrta l' añ 1862; y del 1877, canche duč si mutóns s' òva maridà y che 'l fòva restà sëul, à-l tëu la vëidua del sartëur, Madalena Vinatzer, mòrta n' añ dan ël.*)

Segnëur Beppo à abù 12 mutóns, fòva nëine de 79 y besavón de 29 y ie stat 'n uem che merita de 'l nunzië y de 'l tenì 'n bòna memòria, percie a pueč i cunzöt chel bel Die na vita tan longia, pueč mët-el y laš-el tan giut te 'n stato de na tèl 'mpurtanza y mò mancul uel y ie boni d' adempì tan giut tan bën si òblighi publici y de familia, davía de chël **„Unëur a chi toca Unëur."**

Franz Moroder.

---

*) 'L cuntòva datrai, che 'l dí de si prima nòza fòv-el mò sa Maidl te liet che 'l durmiva, canch' i sunòva ala nevicia; 'l òva messù se spazè da-sën y a sautè ĝu per pra da Snetón s' òv-el perdù 'l ciòf nevicè, ch' i òva permò giapà dal siẽ fẽn.

Franz Insam.

Bēn duta la ḡēnt da tlo, no mè da Sta. Crestina, ma 'nce da Urtis̄ëi y de Sēlva ,da Bula y da Sacun à cunešù Segnēur maöster y ugrister da Sta. Crestina, per 'l plu mè numinà »Bera Franzl«.

Segnēur ugrister bèra Franzl fòva našù ai 12 de Setēmber del 1831. 'N bravo studēnt pudòva a chēi tēmps böle tēmp de doi ani deventè maöster. Aḡache 'l òva 'n drē' bon cē, à 'nce bèra Franzl mè abù drē de studiē doi ani a Bulz̄an, dal 1848 —1850. Dò chēs̄ ie-l böla deventà maöster y ugrister da Sta. Crestina. Ma danz che 'l giapòva come maöster mè 48 raines̄ al an̄. Per auter fòv-el 'nce cun cheš puec n' jēde per 'ntant cuntēnt, aḡache 'l se davagnova mò for 'nce cul ziplè vèlc danter ite. Ma 'ngali, per manteni dēgnamēnter si familia, à-l 'mpo mò ulù ḡi del 1865 a Persenon a fè 'n esame per giapè pòna 200 raines̄ al an̄. Dò y dò ie pò for unida auzèda si 'ntrèda; ma per chēl ziplòv-el y à-l ziplà mò for 'nši danter ite fin te si ultimi dís. Del 1906 à bèra Franzl lašà de fè 'l maöster y ugrister. Da 'nlēuta 'nca fina si mort à-l tra duta la pension, che 'l s' à segur drēt bēn merità a vöster sta 55 ani de plēn maöster y ugrister for tel medömo luec, a Sta. Crestina.

Del an̄ 1857 s'à bèra Franzl maridà. Dò 'nlēuta ies-i vivui dui doi, bèra Franzl cun si fēna anda Stina, plu de 50 ani 'mpralauter. Davia de chēl a-i pedù del 1907, dui doi mò drēt boni, 'nton y de rion, zelebrè la nòza d' or. Pra chēsta ucas̄ion ie bèra Franzl 'nce deventà »Ehrenbürger« dela chemuns da Sta. Crestina y de Sēlva. Dò chēl ie-l mò vivù 4 ani y ie pòna ai 4 de Faurè del 1911 passà via 'n l' auter mont per se lašè premiē da Jdie per duta si fadies, duč si lēures y si merič. 'M pue' plu de n' an̄ dò ie 'nce mòrta anda Stina, si fēna, ai 30 de Mèrz de 1912. Chēsta ie la vita del bēn cunešù Segnēur maöster y ugrister bèra Franzl.

Y z̄ēn mò 'n valguna paròles de si lēur y de si merit. Che bèra Franzl s' à purvà de fè dut 'l pušibl per trè su de bon sculèjes, chēl messerà duč dì . No mè a lieḡer, a scri, a fe conč y 'nsi via 'mparòv-uη drēt bēn da bèra Franzl, ma 'η pudòva 'nce 'mparè bēn-debò šaldi de stòria bibia dad ēl. Dò la rata ie ḡii truepes de si sculèjes a studiē y ie deventèi vèl 'de plu, sibe pröveš, duttores, maöstri o 'nši via. Y chēs̄ ie segur ēnche 'n segni, che bèra Franzl fòva 'n bon maöster.

Pò cie che bèra Franzl s' à purvà y à fat per la mus̄iga de dlies̄a y ala lèrgia, chēl sa chēi ch' à 'mparà dad ēl a sunè o a ciantè. Tan de nòtes che 'l à scri y tan de ròbes che 'l à 'nḡignà per la mus̄iga, tan de strumēnč che 'l à cumprà y tan de pròves che 'l à teni, aciò che 'l ciantè te dlies̄a y 'l sunè ala lèrgia vède for bēn, chēš sa mè da dì duč chēi che 'l à purvà.

Ma bèra Franzl fòva 'nce 'n père de familia šiche toca y per bēn. Böl a-benēura à-l abù cura de mēter si fions a se 'mparè 'n èrt de vèl sòrt. Bèra Franzl ulòva che duč si fions 'mparēsse vel' de drēt, acio ch' i fosse boni 'ngali de se davagnē 'l viver saurí no mè per sè, ma 'nce per si families. Y 'nši ie-la 'nce stata.

Böl 'n curt: Bèra Franzl ie sta 'n uem da unerè y da stimè, sibe còme maöster, còme ugrister o còme père de familia. Y davia de chēl se recurderonse nēus ,si sculèjes, mò giut ala longia de nòš bravo maöster bèra Franzl, che à for mè ulù nòš bēn del' ana y del còrp. Caplan de Sēlva Engl Comploj.

Franz Waldboth,

'l tèrzo de chiš maöstri de Gherdēina, ch' à fa tan de bēn per nòsta val, ie mò 'n vita y cun si 84 ani mò vöre bon y de rión.

Bèra Franzl ie našù del 1830 tal Sartēur te Sēlva. De Gherdēina òra ie-l ḡit a Tluses a scòla; per studiē pò plu inánt à-l messù ḡi a Bulžán y da iló ie-l revà a Persenón, ulá che 'l à finà si studi y ie nce' stat 'm pöz a tení scola tela Übungsschule per n' auter maöster, che fòva amalá.

Tel tēmp de si studi, del 1848 s' à-l nunzià de si bòna a ḡi tela viēra contra i Taliani; i fòva 127 de Gherdēina pra 'l Landsturm, per 'l plu da ca-ite, mè 'n valguni da Urtišēi. Trēi jēdeš, un jēde a Primolano y doi jēdeš plu in ḡu, ie-l revà tela batalia cui Taliani.

Dò la viēra ie-l inò ḡit a Persenón a finè si studi y ie pò stat 'n añ iló a tenì scòla; doi ani ie-l pò stat a Urtišēi maöster y pò ie-l revà te Sēlva y ie for sta iló. 52 ani à-l tenì scòla 'n dut. Te Sēlva fòv-el 'nce uglister y mēune y messòva laurè šaldi per pitl pajamēnt. Y 'mpò l' à-l tenida òra 'nfin del 1905, òva mò familia da mantenì, — 'l s' à maridà doi jēdeš, si segonda fēna ie mòrta chest añ — y ulòva mò 'nce cialè che si mutóns 'mpère vèl de drēt ch' i èbe saurì da viver. Del 1905 ie-l pò ḡit 'n pensión y da 'nlēuta 'nca sta-l d' inviērn a Marañ te 'n miēur clima; ma si patria ne pò-l 'mpò no se desmencē y d' insta vēgn-el giēñ 'm pue' al frēsc.

Bèra Franzl ie sta 'l maöster de doi generazións; ḡēnt de passa 70 ani ie mò ḡič dad ēl a scòla. Še bēnche i maöstri da chēi tēmps ne s' en stašòva massa bēn, n' à-l ēl mèi perdù la pazienza cui sculèjes y la ueja a si lēur, fòr à-l laurà y 'nsegnà cun zèlo y amór; y per via de chēl s' à-l metù a cunēšer bēn y a savēi nēut si sculèjes. Te curt tēmp savòv-el da dí, š' un à'n bon cē o no, še 'l à la bòna volontá de 'mparè; mèi ne s' à-l falà. Ēl savòva dagnēura, ce sculèjes che 'ŋ pudēssa magari mandè a studiē; y 'n vödl maöster de Bulžán dišòva a chēi ani, ch' i miēur

sculèjes giat-el òra de Sëlva. 'L ie 'l merít de bèra Franzl, che la chemun de Sëlva à abù 'nlëuta 'l plu studënč, de plu che Sta. Crestina y Urtiŝëi adúm. N-ie stat na böla lingia dai tëmps de Segn. Antòne da Fussèl encà, che ie ĝič a studië, l' à menèda inánt y ie deventèi pröveš, dutores y tan d' autri segnëures, che pò se-la dè bòna. Y de chël muess-i rengraziё dant a duč bèra Franzl; ël se 'ntendòva di sculèjes y savòva da cunsië ai genitori, ce che si mutóns pudëssa deventè. Chëŝ ie 'l sëgni plu segur, che 'l fòva 'n bon maöster.

Dal Còser, dal stato y dala chemun ie-l 'nce per chël unì laudà y unerà. 'L à giatà la medaia dela viëra che 'l a fa pöa; 'l à giatà la medaia de merít per si servizio y pò la crëuŝ d' arĝënt cula curona; del 1901 ie-l unì numinà Ehrenbürger dala chemun de-Sëlva; y gor a-Maran ie-l unì tëu su tela Cumpagnía di Veteraneri del 1911. Y la stima, l' amor y 'l gra de duč si sculèjes i sibe ënche mò na cunsulazion y ti fèŝe legrëza te si vödli dís.

Fertuna.

I. La plöces giata 'l lën d' anŝuda,
D' autóñ pò tom-les dutes ĝu;
La rama rösta böl desnuda,
'L lën böl sëc 'mponta-su.

II. 'Nŝi l' ons nëus sul mont cul cuer:
'Nce iló la fueja crëŝ y toma
A duč: al ric y ënch' al puer,
Al ĝëun, al vödl, al père, al' oma.

III. Fertuna se tlama na sòrt de sta fueja,
Al' autra dulëures y mèi i diŝóns.
Ma recòrde-te, for aróns plu mueja,
Dulëures, mèi y deŝunións.

T. P.

La curtina.

I. 'N grum de crëuŝes vëig-uη dlonc,
De pitles, de grandes y 'nce de mesanes,
De sas, de fiër y mò plu de lën,
Dutes metudes per recòrt dela puer-anes.

II. Te 'n piz 'n vëig-uη na pitla, stlöta,
'L fèŝ preŝión y mèl al cuer,
Tan burta semöi-ela y tralaŝèda:
Ch' la crëuŝ ie segúr metud' a 'n puer'.

III. N' autra tela prima lèrc y lingia,
De sas, superbia, — semöia 'n pavon;
Se laŝa mirè da duta la ĝënt:
Ch 'sta crëuŝ ie segúr de 'n gran ricon.

IV. 'Nce je son' pitl y mèl udù,
Mè me metrà-η dala pitla pèrt,
Y a chel gran ricon tla-su
Metrà-η 'n sas tela prima lèrc.

V. Ma ne te fè mè nia da-in-òra,
Ŝe t' ies puere, mè-drë no bradlè,
On duč na fòssa scura y strënta,
'L ĝòva puec a se lamentè.

VI. Ŝe t' ësses 'mpö de na crëuŝ sun fòssa
Dut l' añ adòs 'n gran dlacion,
Per chël te fèŝ 'mpò 'l surëdl,
La luna y la stëiles la luminazion.

T. P.

'L pëtler.

I. Me tulës-pa pu Idie dal mont,
Pò ëss-i al manco pèŝ y ghenèda
Dò cheŝ viver plën de mesèria,
Je puera persona desfurtnèda:
Mustrëde pietá
De mi puvertá!

II. L' añ passà m' ie mòrt mi père,
L' oma n' è-i böl' giut no plu,
Parënč, cuneŝënč, frèdeŝ o suráns
N' è-i mèi abù no cuneŝù.
Son dlonc udià,
Da duč schivà.

III. Muesse durmì suvënz ala lèrgia,
Per 'l plu drët stanc y plën de fam,
Zitràn da frëit y mèl furnì;
Ëss-i pu al manco 'm pue' de pan!
'L vöster puer'
Fès̄ mèl al cuer.

IV. Per la limòs̄ina, cësa per cësa,
Muess-i prië bölau me temàn;
Ve-l dis̄e, segúr, 'l ie burt y crudöl
A g̅i per la vita zitràn y bradlàn.
Cie è-i-pa fa,
Puer' desfurtenà?

V. Š' Idie me lašës-pa pu murì,
Pò ëssa segúr mi dulëur na fin,
Pò n' ëss-i plu drë' de messëi patì
Y deventësse cuntënt de fin.
Che la devënte 'nši
Prö-i ugni dí. T. P.

La stolza.

I. Na muta g̅ëuna, te stua
Sta-la pra peníč da ziplè,
Plëina de riedá y de mueja,
Dut mata dò 'l maridè.

II. Al prim ch' ie ruà a mutáns
Ti à-la dat 'n cestón,
'L fòva true' massa pitl,
'Nšuma massa pue' bon.

III. 'L segondo pò ch' ie unì
N' à-la ulú drë' giut;
A 'n giatè z̄ën 'n terzo
Se dur-ela böl del dut.

IV. Recòrde-te, bur mus muele,
Še t' ues te maridè,
Ne dausses vöster stolza:
Te muesses te cuntentè!

V. Še 'l fossa 'nce pitl y stlöt,
Muesses 'mpò mè 'l tò,
Nia dagnëura 'n mieur
En giates magari dò prò. T. P.

Ḡuebia grassa.

(Ciantia.)

I. 'Ncuei Ḡuebia grassa, 'n plu böl dí!
A rubè l' ola 'n mëur ie per ḡi.
Drē' anda Böta à metù sëura,
Ie ḡita ḡun stala a mëuḡer la cëura.

II. 'L mëur sun tēt s' à sgraflà su,
De n' auter viërs nen à-l pedù.
Se laša cun na còrda z̄ēn ḡu per ciamín,
Che brèa y ciamëiša vēn da fulím.

III. Ḡu dela segosta se tòl-el z̄ēn l' ola,
Malán de cuiërtl a fonz ti berdola.
Ne sa cò s' en dì, 'l ie dut mò tan fiërs,
La va de piē via y mucè de vèl viërs.

IV. Giauriàn ugni uš a chiet y böl plan
S' en cram-el da pòrt' òra , l' ola tela man.
Z̄ēn bëis-el da mat y dut a pieš ḡonč,
Se strèva la panicia, che la spriza plu lonč.

V. Cun na prēša pò ruv-el a cēsa spavēnt,
S' en crama te 'n piz, bēn dut da cuntēnt,
Stravàn sëur-òra mo dlonc la panicia,
Che fonz y parēi da ont pròpi stiza.

VI. En tòc de ciërn drēt bēn sfumià
Ḡa-pö del' ola ti-ie mò restà.
Se-l rafa bēn ḡu cun na drēta gran sëur,
I dëič se löch-el trēi jēdeš entëur.

VII. Cul' ola, se 'mpēns-el, ce ue-i-pa fè,
La ue inò zeruc a Böta purtè,
Cialè de revè böl a chiet te mašón.
Scuender l' ascuendes, chēl ès regón.

VIII. 'L mëur se tòl inò l' ola y va,
Te 'n bòt ie-l böle pra cēsa revà.
Su sun funöstra se trapin-el böl plan;
L' ola ti sbriša z̄ēn òra dela man.

IX. 'N stlindernamēnt y na fuera da mat,
Dutes fruzèdes, scudöles dal lat!
L' ola berdola cun en drē' tumblamēnt
Ḡu te mašón de Böta termēnt.

X. Zèra mò pöa tèi banč y tèi stuei,
N' olà böl plēina de papaciuei.

Trëma mè 'l fonz y trëma 'nce 'l mëur.
N' ajut bën pröi-el z̄ën San Stenëur.

XI. Böta te stala mò for che mëuč,
Laša mè y bëisa z̄ën dut en crëuš.
De su-aut très ḡu vēn pròpi 'n drë' ruf,
Gialines per aria ti sauta tel ciuf.

XII. Dal gran spavënt mè mud-ela culëur,
Cul banc da mëuḡer fier-ela 'ntëur.
Ora da uš̄ òra y su al-infúm,
Te mas̄ón z̄ën saut-ela fas̄án 'n drë' fum.

XIII. Cun braces spanèi y uedli drusèi,
Perduda la trëcia, ulá ie-pa i ciavëi?
La bròces di cospes che spuda mè fuec,
Che 'l ròf ne se 'mpöie, chël manc-el-pa puec.

XIV. 'N tèl gran spavënt! cie ie-l pa tlo sta?
Dut ie fruzà, dut ie stravà!
Taiéres̄ y scudöles ḡites 'n bròda,
Via per fonz cie fötra mòda!

XV. Z̄ën vëigh-ela 'l mëur muciàn a sparón,
Dala funöstra de su-aut de si mas̄ón.
Te chëla mè tòl-ela i cospes a man,
A dòs ti tir-ela dò besán.

XVI. 'L mëur sëura gu s' en va a berdoles,
Dò ti fier scudöles y oles.
Dai svèjes y brèdli cherdàn n' ajut
L' aria y la cësa rembomba dut.

Leo Runggaldier.

'L fuec.

I. Ciampan' a martöl
Aud-uη sunàn!
N' ajut! a vèrder
A-l metù man.

II. Fuec y fum,
Ḡënt 'n grum,
Ciampanes che sona
Dutes adúm!

III. Fuec y tizes!
Ḡënt se prova
A destudè;
Nia ne ḡòva!

IV. Da ruf su èga
Man a man;
Ciampan' a martöl
Aud-uη sunàn.

V. Cun zapes y zapíns,
Badii y rampíns
Zèr-uη ḡu stanges
De tēč y palancíns.

VI. 'N fi tlo sēul,
Ch' ie unì salvà,
Sauta per strèda
Svajàn, desprà.

VII. Ajut! Ajut!
Brus̄a ḡu dut!
Mi oma! Die,
Perdù ie dut!

VIII. Adío z̄ēn!
L' oma ne vēn
Plu mèi! adío,
Perdù mi bēn!

IX. Flama y flama
For plu granda!
Dlibrà mò vēgn-el
Na puera landa.

X. Bestiam te stala
Berdola 'ntēur,
Urla y brieja
Dal gran dulēur.

XI. Tram y tram
Dò y dò
Vēig-uη lašàn
Böle dut dò.

XII. Dut che crēpa
Se fruza, se romp,
Parēi y fonz
Revēnt y gomp.

XIII. Dut al ingrúm
Toma adúm,
Très su pò spuda
Fuec y fum.

XIV. Luminà de nuet
Sēura dut ie-l;
Tizes revēntes
Spriza al ciel.

XV. N' ēila ugnàn
Vēigh-i z̄ēn bradlàn,
'N bambín salvà
Sul brač tegnàn.

XVI. L' oma ie-l!
Grazia al ciel!
Da lonč cunēš-i:
L' oma ie-l!

XVII. Ciavēi y guant
Dut 'mpià,
Sēura dut
Dal fuec brus̄à.

XVIII. Vo, mi oma,
M' ēis salvà,
N' auter' ana
Mò delibrà.

XIX. Še bench' ie dut
Z̄ēn vardù ḡu,
Vòš cuer, mi oma,
Nen è-i perdù.

Leo Runggaldier.

Nëus son söt.

(Dò l' englēiš.)

I. Cie savrà-pa dela mòrt na criatura, che tira böl saurí 'l fla,
Y che te dut si còrp ne sēnt che la vita y plēina sanità?
'Nši ch'la pitla muta ch' è ancuntà te 'n pitl luec aut tla-su
D' òt ani y cun na ciuta de ciavēi da tòrtli 'ntēur ḡu.
La fòa 'm pue' salvèra, furnida drē' ala bòna y 'm pue' zòta,
Ma i uedli òv-ela tan biei, che la fòva pròpi da-ulēi-bon dal blòta.

II. »Pitla, tan de frèdes̄ y suráns sëis-a?« i è-i dit;
»Tanč? pu söt en duč« dis̄-ela me cialàn tel mus böl fit.
»Y ulá ies-i-pa? di-me-l pu!« »Söt sonse, m' à-la dì,
Doi frèdes̄ ie pra i saudèjes y doi suráns a servì,
Doi de nëus ie te curtina, mi fra y mi sòr Lona,
Y tela ciasota de curtina, dlongiad ëi, stas̄óns je y l' oma.«

III. »Tu dis̄es, che doi ie pra i saudèjes y doves a servì,
Y che sëis söt! Ma mi bòna pitla muta, cò pòsses chës̄ dì?
»Tra mutons y mutans sonse söt,« me respuent pitla Carlina,
Je ve-l è pu böle dit, ch' i ie pu mò doi te curtina!«
»Ma pitla, tu vives mò y sautes 'ncantëur böl flinc;
S̄e doi ie mòrč y te curtina, pò sëise mè plu cinc.«

IV. «La fòsses ie böla vërdes, sot a 'n lën iló ies-i ëi,
Mè pueč var-da nòsta cësa, unide mè a udëi;
Drët suënz a fè ciauza sun si fòssa me sënt-i g̅u,
Cërie ite mi fazulëč y 'ntant i ciant-i su;
Y canche surëdl va g̅u, s̄e la sëira ie sarëina,
Tòl-i mi pitla copa y maje iló mi cëina.

V. La prima, che je mòrta, fòva pitla Lona, che g̅emòva tan te liet,
'Nfin che chel böl Die l' à dlibrèda y che l' à per for scutà chiet,
Y pò l' à-i purtèda te curtina; y canche la iërba fòva rossa,
Je y mi pitl fra Giuvani, nëus sautàn y se tripàn 'ntëur si fòssa.
Ma canche 'l ie unì la nëif, 'nce pitl Giuvani à messù murì,
Y 'nce ël à-i purtà via, y böl dlongia pitla Lona 'l à-i suplì.

VI. »Ma s̄e doi ie sun paravís, dis̄-i je, tanč sëis-a pò mò?«
Y la pitla muta me respuent: »O bèrba, nëus son söt 'mpò!«
»Ma doi ie mòrč, ie sun paravís y ne cumpëida pu no!«
Ma dut mi dì fòva debánt, la pitla ne se-la las̄òva tò;
L' ëssa prës bradlà, che la sturg̅òva böle 'l böc,
Y mò n' jëde m' à-la dit: »O Segnëur, nëus son söt.«

Franz Moroder.

'L studënt.

(Ciantia.)

I. Eη conta, ch' i òva menà te Funößs
En tèl pitel mut de Gherdëina;
Davia che 'l òva nuef ani mè adös,
Stas̄òva si oma cun pëina.
Si sòr fòva ënche iló a servì,
Mà no t 'la medõma cuntrèda;
Em pue' plu in-ite mussòv-uη mò g̅i,
Iló fòva ëila ruvèda.

rola, këi ke fesh libri). Mbën, kish s'ie unii n jëde, koke i a da skri l provansal. Po ti ai spiegà ai siei, ke uniun dëssa amè i stimè si parlè, arpà da si antenac, i no krëjer, ke sibe me l »rusnè dei paures«, ske këi de Paris uel kujenè, i no se dëudè a rusnè provansal. Po plu tert ai dat ora n liber dala paroles provansales tlamà »le trésor du Felibrige« (l tesor dei félibres).

L liber l plu kuneshù de Mistral ie l'opra idilika »Mirèio«, ke vën lieta giën nome da si kumpatrioc, ma nce da autri. Mashima i franzëush, ke n'abadova nia tl prim »kl paur de n poeta«, a metù man de l stimè i te si vedli dis a mo abù Mistral l unëur de recever n vishita l presidënt dla Franzia.

Ma ël ne fashova me libri provansai, ma l cialova nce ke vënie fates festes nazionales, mashima l »Festo Vierginenco« k' ël a metù su, ulà ke i paures univa te si furnimënt dl luek i i shëuni i la shëunes ciantova la vedla cianties i univa fa teater provansal. I l poeta ke univa amà i stimà da duc, foa for danter i autri i se dashova shu kun duc. Këi fova si plu biei dis.

Bele dan si mort ti ie unì metù a Arles dant al museum, k'el a fundà, n munemënt de bront i te si ultimi dis fovel propi da menè picià, tanc n ruvovel al kri, kuriëush d'udëi kësh gran poeta, kl ne n'ova propi no deguna gheneda. Ma ël se teniva de bon i ciakulova kun duc, bën l plu giën de si bel paesh, la Provans, i, she venguni la laudova, po fovel kuntënt i beat.

Fashan tosh l paur tosh l poeta, iel deventà 83 ani i l fova mo i dis da dedò drët robust i bon i shiva bel n drë su. Sëul si biei ciavei blanc sk'la nëif mustrova ke l muessa vester bele shaldi vedl. Kanke l ie mort, plurovà duta la populazion dla Provans, ske fossa mort n rë.

Mistral ie nashù te na cësa de n paur i ie restà fedel për for a si luek i ala vedla usanzes. El a dedikà si vita a laudè la patria de si antenac i a perdikè, ke n dëssa amè i stimè si luesh natives, la vedla usanzes i tradizions. Zënza lashè do, shivel da n luek al auter i purtova la bona parola al popul de kunservè si furnimënt i si linguagio, »car qui tient sa langue, tient la clef qui des chaînes nous délivre.« (Davia kike mantën si lingua, tën la tle, ke dala ciadëines nes delibra.) O, assanse nëus ladins n tel uem ke se dedikea dut ala nosta bela patria ladina i ke porta a tel unëur nosh bel i vedl parlè ladin! Ma Mistral nes po vester de bon eshempio! Sk'ël i si kumpanies a messù kumbater tl prim kontra i franzëush ke ne ulova nsavëi nia del »linguagio dei paures«, messonse nce nëus ti mustrè a vel Taliani, ke l ladin o retoroman ne ie n dialet salvere talian«, sk'ëi nes uel fe dant, ma ske professëures tudësh, franzëush i mashimamënter Prof. Ascoli, ke ie nstës n talian, à mustrà, na lingua da se plu vedla ke l talian. Davia de kel te-

nide duc adum, kultivēde i kunservēde l ladin, ke la venceron ske Mistral.

* * *

Sēn uei mo kuntè velk dla lingua provansala: She ſhon zirka mile ani zeruk tla storia, po udonse sula pert da mesdì dla Franzia n popul, ke fova bēn ruà sota l ſhēuf di Romani i fat latin, mà ke ne reſhona plu latin. Si linguagio ie l latin di »Pagani«. Ei univa tlamei nshila, davia k'i fova giut restei pagans, dank'i devēnte kristiani. Kēſh latin »di Pagani« ke s'ova meshedà m pue kul tēmp kun paroles grekes, gotighes i arabes, an plu tert tlamà provansal. Ora dla cēses di paures ie ruà kēſh linguagio ti ciastiei di seniēures i ala kēurtes dei Orange, Les Beaux i Tarascon, ulà ke i »troubadours« (ciantarins d'amor) purtova dant cianties d'amor i i kavalieres, grofes i rēieſh — nfina mei l koser Friedrich 2. — rusnova, lieſhova i faſhova rimes i cianties n provansal, daviake kēsh parlè foa deventà ntlēuta l parlè plu da seniēur i plu stimà dl mont.

Ma te n jēde iel deventà na mudazion, ke deguni n'aspitova. Tel sekul 13 kundana l kunzil de Lyon l parlè i la leteratura provansala, pruibēſh de skri provansal i pruibēſh la cianties d'amor. I ksta proibizion a valù! I granc i i seniēures ne se da plu ſhu kun kēſh parlè, i »trubadurs« n'audun plu giut ciantan i la cianties i la poesies vēn gran pert desdrudes. L parlè te n jēde tan stimà dai seniēures vēn desmincià; me dala pitla ſhēnt de kampania, dai paures, pastri i peskatores vēniel kunservà. I permò Mistral i si kumpanies Roumanille, Anselme Mathieu, Taran i d'autri — d'origine duc paures — mēt man de skri inò provansal i de mustrè al mont ke l linguagio di »trubadurs« vif mo. I kēst jēde fova i sapientons — o miec i superbons — de Paris de kontra i ke kujenova kēi bravi, ke se daſhova ſhu kun kel »parlè dei paures«. Ma Mistral i si kumpanies l'a vēnta. Al di da nkuei ie l provansal stimà nce da kēi de Paris i maſhima i libri de Mistral ie dlonk giēn liec.

* * *

Da dedò uei mo ve de na pitla prova dl provansal i udereis rieſh, ke l ie per nēus ladins sēuri da ntēnder:

»Te consacre Mirèio: es moun cor, es moun amo,
Es la flour de mis au,
Es un rasin de Crau qu'émé touto sa ramo
Te porge un païsan.«

»Te kunsakre Mirèio: l ie mi kuer, l ie mi amor,
L ie la flēura de mi ani,
L ie n ruſhin de Crau, ke kun duta si rames
Te sporc — n paur.«

Kun kesta paroles dedikeja Mistral si liber imortel »Mirèio« a n amik. »Te sporc n paur«. De vester n paur, fova per Mistral si mafhra fertuna, kuntentëza i superbia.

Ufhepantone Comploj.

Adio Gherdëina!

O bela val, mi bel' Gherdëina!
Sta bën, adio, a s'udëi!
Adio, alegra gioventù,
Vo bon kumpani, mi plafhëi.
Adio monc i vo valëdes!
Adio prei i vo stredes!
Mi kar paefh, kin sun te
Surëdl i luna da,
L ruf per val ke va,
Mi kuer for t' amerà.

Kanke unive inò da te
Nshi aflit i amalà
Sufrì tlo i sufrì ilò,
Kun gran amor tu m'es levà
Mi gran dulëur bën for i for,
O bela val, mi bon dutor.
Mi kar paefh, l mont t' amira
Dal tëmp del bel dinstà,
Kl ciel sarëin s'a fa;
Da duc ies tu amà.

Via da te, mi bel' Gherdëina
Me mëina nkuei da nuef la sort;
Da te, Saslonk i mon' de Sela,
Da vofh gran bel k' n' ie mo mort.
O sëis vo doi mi protetores
D'mi cësa, d'mi genitores,
Mi kar paefh, kin sun te
Surëdl i luna da.
L ruf per val ke va,
Mi kuer for t' amerà.

Leo Runggaldier.

L saudè.

Mo n jēde a l' oma i bosl la man,
Po i cēlel mo drēt i diſh bradlan:
»Dlekordet', o loma, de me i sta nton,
Prēja per me nfin k'inò s'udon!«
L'oma cialan dut grama, zitran
Sul cē al seniē i mētla si man.
»Segur periē ulerei per te,
Tēniet' su drēt da bravo saudè!«
El cinia de shi. Tla viēra iel po ſhi.
Trame doi la parola ai po mantenì:
N' ie passà via truepes dis,
K' ëi doi s'a prēsh udù — — sun paravis.
L fi mazà dala bala dl Rus
I l' oma tosh morta, do dal ferdrus.

Franz Moroder.

Seniëur Matie.

(1770—1844?) [1])

Ki ne kunēsh pa la cianties i la rimes de seniēur Matie? O ce »vedla muta« ne se n' a pa nia abù n per mel a lieſher si ciantia ke ti spiega bel m pont ke »la ie fata« per ëila? O ce »vedl mut« ne se l' a pa rissa kun seniēur Matie i s' arà pensà: Reſhon al!. Nc' ie ne me lashe abinè ite:

»Eiles me dirà del dut,
Ma ie reste vedl mut!«

Mbēn, de kēsh »vedl mut« ke foa for de bona ueja, ke n udova pra uni festa riſhan i ciantan i ke teniva for i autri allegri i kuntēnc, de kēsh bon maester i ugrister, ke a nsenià i sunà a Urtiſhēi, a Ciastel i a Persenon, de kēsh bon kronista, ke nutova su kun gran bria la nuēves i i fac da Urtiſhēi i kēl ke ie suzedù i ani de viēra 1796 i 97 i 1809, de kēsh bravo kumbatant de Spinges i del Berg Isel, de kēsh nosh poeta, ke pra uni miēur festa ruvova kun si cianties, tosh n gherdēina, tosh per tudēsk, rimes i muſhiga dut fat ēl nstēs, de kēsh uem messons kuntè m pue de zeke.

Seniēur M a t i e P l o n e r ie nashù a Urtiſhēi l ann 1770. She si pere fova de Gherdēina o n tudēsk ne savonse nēus: l

[1]) La dates de kēsh artikul ie ora de »Das Grödner Tal« de bera Franz Moroder da Lenert, Urtiſhēi, 1891, pert 153 i 154.

fova nashù a Mittewald pra la Franzensfest. De 15 ani fova Matie bele a Urtifhëi maester i ugrister. Kanke n a fabrikà dal 1793 nfina 1796 la gran dliefha da Urtifhëi, ovel ël da cialè su de duc i lëures i de duc i lauranc. Ma mpo se tulovel mo dlau-

P r u k a k u n R i e d , C i e v e s i T a n i r z.
A Ried s'al »Vogelweiderhof« dëssa vester nashù Walther von der Vogelweide
(vivù zirka dal 1170 al 1230.)

rela de skri na kronika de kësh gran lëur, ke ie tenida su te archif dla dliefha.

Del bon orgun dla dliefha s' ovel ël sëul festedià i ova petlà adum nfin ke l fova unì fat i ke l ova pudù l bater kun gran virtù per unëur de Die i legrëza de duta la populazion.

L ann 1797 al kumbatù kul landsturm de Gherdëina a Spinges, ulà ke n' autra ladina, na brava fancela fedoma ti dafhova

kula forcia a n Franzëus n do l auter n bon rekord per si vita. Sul uni zeruk do la batalia a abù seniëur Matie na kunferënza kul general Laudon. Kësh general ti a po dat l kumando de to de bota l landsturm de Gherdëina i ſhi via n Badia a parè kui Badioc, ke i Franzëush, ke se n ſhiva per l Puster, ne mucie per Badia, sëura la montes via, i per Fasha a Trënt.

She pu kë këi da Urtiſhëi adurvova seniëur Matie a fe del dut — l foa nce skrivan del kemun i ël ti faſhova l aukat ai paures,

L kustim da Ciastel (Kastelrut).

ti skriſhova kuntrac, suplikes, kubites i d' autra robes — ovel mpo tan n pitl pajamënt, ke l ne l' a tenida ora ala longia i së n ie ſhit l ann 1800 a fe l maester i ugrister a Ciastel. L ann 1805 al mo giapà n post pra kël ghericht kome skrivan. Ma Gherdëina i si ſhënt ne n' al mei desmincià. Unitant mandovel per vel pot na ciantia o na gratulazion per gherdëina sëura Pinëi ite i kanke l ova dlaurela, fovel me riësh nc' ël a kri si kumpanies, mashimamënter seniëur ugrister Bepo Mahlknecht.

Al pfleger da Ciastel J. Steiner ti al ſhudà a skri i meter adum l skrit »Die Grödner« tel »Sammler für Geschichte und Statistik« (Wagner 1807, Bd. 2., 1. Stück). Këstes sarà mpo la prima notizies de Gherdëina, de si abitanc, de si industria, de si rusneda

etz. Nshi pon di, ke seniëur Matie ie sta l prim ke nes a fa kunëfhe, ai autri, ki ke son i ke rusnon feter unfat sk' i Friauli, i Rumaunc: këi dela Provans o de Katalonia.

Mo n jëde tol seniëur Matie l stlop sula shables i peja tla viëra, ma këst jëde kul landsturm da Ciastel del 1809 sul Berg Isel.

Do bera Franzl da Lenert dëssel vester ruvà del 1830 ugrister dla pfor a Persenon. Ma nëus raton ke l sibe bele ruà dan l 30. Ilò a Persenon iel po nce mort, plu de segur l ann 1844.

Kësta fossa la vità de n uem ke a fat tant per Urtifhëi i per Gherdëina, ma ke fossa desmincià, she ne fossa si cianties, si rimes i si kumposizions i si kronikes ke l tënissa n memorià. Te si ultimi dis s' an festedià tant del bravo poeta, kronist, maester ugrister, skrivan i kumbatant de Spinges i del Berg Isel, ke n ne sa nce no segur, kanke l ie mort.

O bel i rik Urtifhëi! Dlekordete di uemes ke t' a fa grant i kuneshù!

De si cianties n' onse me plu n valgunes. »La vedla muta« foa tel kalënder del 1911, »L vedl mut« te kël del 1912.

I na gran pert ie danz unides desdrudes da tei, ke udova massa fosk, davia ke les ti savova m pue massa mondanes i da massa n bon umor.

Këstes ke ie këst ann tel kalënder, ke un o l auter kunesherà, nes a lashà skri fhu bera Franzl da Lenert, i nëus l ringrazion de si servish. C.

Koke Seniëur Bepo Mahlknecht, ugrister d'Urtifhëi, a da fe a giapè Stina del Sigat.[1]

Da Seniëur Matie Ploner, ugrister a Ciastel (1800—30).

Fete da katif da sënn!
Kanke Seniëur Kristl vën.
Ne te stilè inshi de lën!
Di: Bon di! Uniëise bën?
Sëis unì? E bën drët giën
Ke uniëise a me kri.
Ve spitan bën ert, shi shi.
I kun vera impazienza,
No me nëus — dut Urtifhëi!

---

[1]) Stina del Sigat fova la nipote de bera Kristl Perathoner del Sigat, ke stafhova a Firënza i ova mandà sun si spëises l korp de San Benedët ala dliefha da Urtifhëi.

Ve spitova ert — kēl sei.
Pitl i grant, uniun el sa,
Ke sēis n uem dlonk stimà.
Vo nes ēis mandà i dunà.
San Benedēt i si korp sant.
Kēst ie nosta kuntentēza;
Duc svajova kun legrēza.
Pitl i grant ki mei udova:
Viva bera Kristl, viva!
El nes a mandà de bant
Su si spēises n korp sant.
Percie kl ie uem drēt bon i rik,
L al dat debant a San Durik.
Preja per nēus San Benedēt,
Acioke vivonse bēn i drēt,
I kanke on finà nosh dis,
Ruonse su a Paravis!
Bossi po drēt bel la man,
Di: sēise bēn nton i san?
Fei n bel gran kumplimēnt;
Ma ne unì drē tan ruēnt
A tukè la man a Stina.
Ies unida? Kara mina!
M' ues bon mo?
Ies bēn ēnke drēt nton?
O shi, shi, te ciēles bon,
T' es n bel gran sumenton!
Po dirala: ciēla ve
Kēsh dish prēst de maridè.
Lasheme inant unì!
Posse pa bēn mo tel di.
O selinità festiva!
Ciantes tu, ke duc udiva.
Ie ulēs na santa viva.
No me l korp, no me l' os,
Ma ke a pel i ciērn a dos.
Kike ntēnt, m'a ntendù,
Mo ne muesses di de plu.
Viva, bera Kristl, viva!
Ie ulēs na santa viva.
Po skota kiet i lasha fe,
L vēn pa bēn mo a sel de.
A di del mat, kēl ses tu bēn,
T' en bot ne mazun n lēn.
L maridè ie shike n ſhuek,
N muessa fe a puek a puek:

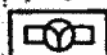
Tost sunè,
Tost ciantè,
Tost balè.
Tost sautè,
Tost shi, shi!
Tost no, no!
La va pa bēn de do!
Kanke Stina vuel ciantè
Mēsses, vespres o tanives,
Lasha pu ſhi aut la pives!
Po mēt verda, ciēla ve
I mustrēve drēt katives,
Lasha piesh i mans sautè!
I faſhēde gran rumor,
Kanke Stina vēn sul kor.
A sunè pra l klavier
Lasha ſhi la mans lesier!
Sēn mēt verda dant al dut
I ciēla ke t' la giapes,
Sēn auza su la tlapes,
Ne sparaniē la soles,
Ne sparaniē ciauzei,
Ne sparaniē paroles,
Ne sparaniē stivei,
She Stina vēn de Mei.
She n auter vēn po ala ulēi,
Po di: ce vues pa tu kujon,
Po sauti pu me ti ciavēi
I dai tel kul n bon kalzon.
Perete! di: Sh' t' es piesh i mans.
She no ne ſhi plu a mutans.
Tu ne unì plu te mi fava,
O te akuse pra ti ava!
Po diral: Lasheme ſhi,
Ie t' la lashe giēn a ti.
Dai la beles, dai la bones
I di: mi kara bona Stina,
Ke tu, ke tu me toles
Kun volontà divina?
Shi, she l' ie drēt a Die,
Dut bon, dut drēt, dut bel.
Kēst skrish ēnke Matie
Tla kura da Ciastel.
Tu ses bēn, ki ke son,
Ne breve kun rikēzes,
Ma ie t' ue eder bon

I mostre gran belẽzes.
She tu me toles, ie tel difh.
Tu me fefhes n gran servish.
O Stina dala Sia,
O Stina del Sigat,
She tu ne n' ies la mia,
Devẽnti bele mat.
Tel prim farala n pue l sord[1])
I dirà bel puek i nia;
Po muesses tu i fe l' akord.
Ie son tie i tu ies mia,
Sẽn ses tu, bela stria.
Ne me tre giut per l nes,
She tu ne n' ues to me,
N' ulon fe gran prozes,
Te toli ie mpo te.
She mei la dish per finta: no!
Ne muesses tu prẽst zeder,
Damanda po: percie pa no?
Ie te ue pa bẽn fe veder,[2])
Te kunẽshe bẽn Kristina,
Tu ies fauza, tu ies fina,
Tu ies furba, malandrina,
Ma negun la indevina.
A me to dal kuer la spina;
Me tu sẽula — tu Kristina,
Percie tu m' es ferì,
M' es tu sẽula da varì.
Es ententù i es audi?
Sẽn di me bel prẽst de shi!
Po dirala bẽn bel plan
Per tudẽsk o per talian:
Ja, ja, fürwahr! San Balaran!
Tu prejes bel shike n Fashan.
Tu ies mpo n bon Kristian,
Vie pu ka, te de la man.
Ie te fhure prà mi pristl,
Va damanda bera Kristl,
Po she l te darà pro,
Messerei mpo te to,
Tu ne des mpo no do.
Po sauti it ala proza
I di: Kan ulonsa fe la noza?
Po dirala: bel prẽst de Mei.

---
1) sẽurd.
2) udẽi.

O si lauda Idie! ſën t' ei!
Po n' es mo una da passè,
Te muesses mo la damandè
A seniëur Kristl — ciëla ve!
Këst te farà pa mo suè!
Te muesses mefe la vaghè,
I bel la kosses palesè.
Sën di pu tu, ko vues pa fe,
T' ies n puere gramac,
Piec ke kel totl da Pradac.
Muesse bele ie tel di.
Tue tu ka i fe nshi:
Kanke l leva da duman,
Va i bossi la man!
— Ëisa bën drët bon durmì?
Ësse zeke da ve di.
Ma bon di! ie son tan ġram,
Ne n' e plu sëit, ne n' e plu fàm;
Me vën ert sëura a vel di,
Ma dirëise bën de shi.
Po diral: cie vues pa?
— L' ie na kossa d' importanza,
Ke me fesh drë mel la panza,
Ma skufëde mi kreanza,
I l fossa na mankanza,
She ne n' ësse la fidanza
De vel di a Vo, seniëur,
Cieke ie l mi dulëur,
Ke me druka tan l' kuer.
Pò diral: puere mut.
Di bel prëst i ne fe tan giut!
— Shi, seniëur, l foss liër di,
Ma dirëisa bën de shi?
Cie vuei ie tan pensè,
Muesse mefe palesè,
Muesse mefe la vaghè,
L' ie ſën piec ke se pistè.
Dëssi di? — L diſhe: ne se.
Pudeis bën zënza vel pensè,
L' ie sauri da ndevinè.
Di diral: O lasha ste,
Va pa pu a keghè.
— Ulësse mefe me maridè.
O, diral, ſën n' ei assè.
— Ulëisa forshi gor parè?
Ie ne se, diral, ko fe.

Dëssi pa propi t' la de?
— Bën segur! di tu, sesa!
Po per këst v' ei demandà.
Vie pu, diral, tu bloza,
Kan ulëisa po fe la noza?
— Stina, Stina, es audì?
Vie pu ka, l difh de shi.
Po vën Stina super shela,
Po damandel: Kara bela
Vues tel to i vues l avëi?
Po dirala: Es plafhëi,
Sën cialede, bera Kristl,
E fhurà nfin pra l pristl.
V' e dit del maridè,
Ma per spas ne pon fhurè.
Sì, di certo, signor zio,
L' ho elletto per il mio
Per ispirazion di Dio
E con volontà dello zio
Lo prenderò poi io.
Po diral pa bën: per me
Poste tu l maridè.
Da per me mo këst ànn,
Me dafhonse bel la man.
Fe po tu ti kumplimënt
I n bel ringraziamënt.
Bera Kristl, Die vel paje,
Sën ulonse pa cighè
I bel prësh se maridè.
O solenità festiva!
Viva, bera Kristl, viva!
Sën ei bën mi santa viva!
Po va pu i gëura l viere
I kërda prëst po bera Piere,
Ne fafhëde gran cianfonies,
Shide prëst n kalonia;
Shide po mo n kël di.
Shide bel drët do la via,
Ke degun ne sebe nia,
Fafhëde pa po kunedì;
La vedles ne n' a pa po da di.
Es audi?
Fe tu inshi!
I n kel di ke tu es la noza,
Se n buonse pa nà boza!

Gratulazion

de Seniëur Matie per l sant inuem de si amik, Seniëur Bepo Mahlknecht, ugrister a Urtiſhëi, 1813.

Mi karo bon amik,
Orghenist de San Durik!
Ie te dës gratulè.
Ko ei mei da fe?
Ie te bince gran fertuna,
Die te sverde da desfertuna
I te debe cënt tei dis,
Do cënt ani l paravis.
Dein heiliger Patron
War gar ein großer Monn.
Tue du, was er getan,
Und spiegle dich daran.
Dein heiliger Patron
Gar viel im Himmel konn.
O ja! du weißt es schon,
Was er auf Erden geton.
El foa n arteſhan,
Se vadaniova l pan
Kui lëures de si man.
Ma no kun fe l sartëur,
El foa vel de miëur,
El foa moster zumpradëur.
Wir sind nicht erschaffen,
Dis Welt anzugaffen,
Als wie die dummen Affen.
Zur Arbeit, frisch daran,
Das zeiget uns Josef an,
Der führt uns himmelan.
N bon vedl, na bon' ana.
Tost laurovel kula plana,
Tost laurovel kula uega,
La madona fova kuega.
Wie glücklich wäre nicht der Mann,
Der solche Köchin haben kann.
Ma kun fe l zumpradëur
Al tra su nost seniëur.
Këst i foa ubidiënt
I ulgova da valënt.
Sei auch du ihm unterton,
Dann bleibt er dein Schutzpatron,
Dieser heilige Zimmermonn.
Shi, Sant' Uſhep l a trat su
Kel pitl mut, Die Geſhù.
Die Erziehung der Jugend,
Die bildet große Tugend.
Auch du bist ein Verehrer
Der Jugend — als Schullehrer.
Al bambin al dat tratura
I ova na gran kura.
A Geſhù al dat la spëisa,
Ke l majova pra si mëisa.
Tost pulënta, tost na ſhufa;
Percie n puere zumpradëur
Ne po majë do l miëur.
Sieh', da gibt es uns zu schmecken:
Auch wir sollen nicht immer schlecken.
Pu m po iel stat kuntënt
I staſhova ubidiënt.
L i faſhova drët la beles
I tlupova su la steles.
Finamei l bon bambin!
I amulova l manarin
I ſhudova a zumprè.
Mei ne n' an audì de n sant,
K' a abù n tel fant.
Da war ja eine Kinderzucht,
Dergleichen man bei uns nicht sucht;
Denn Josef hatte Gottesfurcht
Und hat beim Zimmern nie geflucht.
Mei ne n' al messù svajë
Mei ne l al messù skurië.
She Sant' Uſhep traſhova n shibl,
Po lëurovel bele tribl.

Abënke l'foa fi di Die
I no de Sant' Ushep l sie.
Jetzt gibt es wohl andere
Kinder,
Sie sind als wie die Rinder
Und lauter kleine Sünder.
Gibt man jetzt unsern Fratzen
Nicht täglich hundert Patzen,
Bis sie in die Hosen schlatzen,
So mag man sich wohl kratzen.
Lashi shu suënz la brejes
A ki pestes de skulejes.
Fei pu tre de biei gran svejes,
Dai pu me de bon gran pazi
A ki pestes de ragazi.
Tan i mutons ke la mutans
Ie tan riei k' i malans.
De Sant' Ushep si gran pajan
Messëssun fort avëi tla man.
Tu du auch in Gottesnamen
Deinen Schutzpatron nach-
ahmen.
Gib den Schülern gute Zucht,
Dies bringt tausendfache Frucht.
L pitl bon bambin
Ne n' ova n katrin
A se kumprè doi bieshes
O al mankul kater shiesses.
Shan Batista, si shurman
L menova per la man
N puek ora a sautè
Sun pastura a vardè.
El ova na gran biesha
She ke n bagot da Tiesha,
I po l aniel de Die,
Këst seste miec ke je.
Këst foa uni di
Si pitl devertì.
Das heißt sich wohl in Gott er-
freuen,
Und nicht wie unsere Kinder
schreien,
Fluchen, schelten und maledeien,
Immer auf der Gassen bleiben,
Spielen, Possen, Händel treiben.
Josef hielt ja Kinderzucht,
Hat dergleichen nie versucht.
Jesus schweifte nicht herum
Wie jetzt unsre Burschen tun.
N seul jëde iel ël mucià
In kël jëde bën, per Diesha,
S'al skendù trëi dis te dliesha
Do trëi dis l' ai pa pià
I te l a bën skurià.
Po l ai damandà:
— Dima tu, ulà iesa sta?
Sën l ovel bën al bosl
O sei still, mein lieber Josl!
Ste pa bën inò pra te,
E n jëde ulù pruvè,
She t' ies bon de me giapè.
Koke fossa a mucè.
Ne te fe pu no ferdrus,
Ie te dishe sot al mus:
Tu, Ushep, ies mi padrin,
Ie mues ulghè al mi divin.
Kël lassù ne n' ie tan katif
Ke tu pere putatif.
Ie e ulù mustrè,
Ki ke son i ceke se,
A ki skribi Farishei,
A ki pestes de Ebrei,
A këi vedli mushatons,
A këi totli de barbons,
A këi mostri de kujons.
Ki trëi dis ëi for strità,
Nfin ke tu m' es desturbà.
Ie ne ulova pa mo zeder,
Ie te ulove pa fe veder.
Abënke son n pitl mut,
Di savovi pa del dut.
Nun ließ sich da wohl fragen:
Gibt es wohl noch solche Kna-
ben?
Welche geben solch' Exempel,
Selbst liefen in den Tempel.
Sant' Ushep, n bon laurant,
Ke laurova mez debant,
Ulà ke l fova da zumprè
L tulovi a laurè.
L savova fe del dut
Ke teniva fort i giut.

L laurova miec ke Simbl
O ke l fova miëur ke l Limbl.
A Sant' Ufhep messēs de do
Nce l pitl Hansl mo.
Dut i fhiva bel de man
La manea i l gran pajan,
I fafhova me te n bot
Tost na mëisa o n kriniot,
Na letieria oder n stuel,
Na kuna o pifaruel,
N shadunè o cie ke n uel.
Per i paures de bona ercies,
Dant a l' ega de bona bercies.
Kula brejes de biei gran pēc
Kunciovel bēn i tēc.
Kurz, n tel bon zumpradëur
Ne giapun mei n miëur.
L fafhova miec si arte
Ke de fën l gran Bonaparte![1])
Sua maestà, mi scusi!
I tuoi popoli confusi
Aspettano i Russi.

Siehe, St. Josef tut uns lehren:
Jeder halt' sein' Stand in Ehren,
Gehe seinen Pflichten nach,
Daß ein armer Handwerksmann
Auch wohl heilig werden kann.

* * *

Ie te bince uni bēn!
Es ntendù de fēn?
Lashete tu drēt servì,
Do duman ke l ie ti di!
Di pu me a Mariëusa:
Va i gëura su la bëursa,
Kompra cie ke ie bel i bon,
Porta su i nëus majon.

* * *

Ki ke a tlo skrit,
Ne uniral a ti dit.
Ie me soteskrifhe[2])
I tu n ses m po no, she ne tel difhe.

Persenon, ai 17 de Merz 1813.

Gratulazion dei kari kurazians da Bula.

SVL St. InVeM DeL sIn. Vfhep CVrat In BVLLa.

(de Seniëur Matie, 1828).

1. Aliegri nëus da Bula!
Fafhëve nkuei unëur!
Ne sparaniëda nula
Al di de nosh pastëur!
Vo uemes fhide dant,
Tulëve l bel guant!
I autri po prēst do,
La vedles drēt de do!

2. I uemes tole kitli,
La brejes la fenans!
Shikēde su ki pitli,
Shikëve, vo mutans!
Tulēde mo, vo grandes
Sul cē bela gherlandes!
La vedles per unëur
L gran skuac da fëur!

[1]) De Setēmber 1812 foa vardù fhu Moskau i Napolion oa messà mucè ora dla Rushia. Ma na gran pert di saudejes foa more dal frëid i dala fam. De Otober 1813 ova po Napolion inò perdù la gran batalia de Leipzig.

[2]) Soteskrizion: nia da liefher.

3. Kun bela prozeshion
A per, a man a man,
Po de briĕda fhon,
Cigan i bel ciantan;
Tulon l gran tamburdl
Ke tire n drĕ gran urdl,
Ke l aude kĕi ke vĕn
I skote su da sĕnn.

4. I vĕn duc kĕi da Bula,
Ciantan, sunan, cigan.
No me la vedla Lula
Per ve priĕ de pan.
L ie kossa d' importanza,
Bincion de vera panza,
De vere kuer, shi, shi!
Fertuna for vosh di!

5. Auguron a seniĕur kurat
Ke l stebe drĕt nton.
El ie daniĕura stat
Kun nĕus valĕnt i bon.
Die debe si aiut,
Ke l vive mo drĕt giut.
Da nĕus daniĕura amà,
Tan giut k'ĕl m'ei sarà.

6. Giauride su la musa
I duc ciantĕde do.
Degun ne tire skusa
I sveje kel ke l po,
Per fin ke on saliva,
Svajĕde pu me: viva!
Viva seniĕur kurat,
Nshi saral bĕn fat.

7. L ie stat na desfertuna,
Ke duta Bula l sa.
I duc bradlova ad una,
Ke l Pimperl ie krepà.
Dei cians i plu valĕnc
Zanovel bel kui dĕnz.
Kapiva prĕst: Wart auf!
Geh, Pimperl, friß und sauf!

8. I kĕl pitl ucel,
Ke fova propi blot,
Ciantova drĕ tan bel,
Al dat a Mĕine Kot.
Mi bon seniĕur kurat!
Tlo ĕise fat da mat.
Ie mues drĕ vel di
Vo dais me vel tenì.

9. Dut kel ke v' ie de uega,
Messĕise ve tenì.
She un ulĕs la kuega
Difhĕise pa de shi?
Je krĕje bĕn de no.
Ma sh' un la vuel pa mpo
Per fĕn se maridè,
Messĕis mpo i la dè.

10. O bon seniĕur kurat!
Audide a bon kont!
Ne sĕise pa tan mat,
A fhi mo sĕura mont.[1])
Vo sĕis mo fhĕun i sann,
Per nĕus fossel n dann.
Sarĕis bĕn mo zakan
Mpo giut assè pluan.

11. Pastor de nosta ana!
Menĕnes su al ciel,
Ulà ke n maja mana
I drĕ bon niok da miel.
Vardĕde nosh mutons
Da bieshes i kastrons!
Vardĕde la fenans, —
Kla furbes de mutans!

12. Svardĕnes dai malans,
Krauniĕde kĕi Lumberc,
Difhĕde ala mutans
De no fe plu basterc!
Vardĕde ke deguni
Sĕura i sot Kuntruni
Ne vede a se danè
Tel infiern po a keghè.

———

[1]) L kurat ruva via n Badia.

13. Svardēnes dala stries,
Rie ēiles del malan.
Les ie diaulmēnter ries,
Nes fesh suēnz gran dann.
Nes tira sula kresta
Na bela gran tēmpesta.
Per Triek ciacēles shu,
Fashēi la krēush lessù.

14. Les ie tel vedla pestes,
Ke n' a mo mei giapà.
Les ie mpo mo lestes
I sauta n krēp ka i la.
Les prueta sun Bulacia,
Fashēi me m pue la ciacia.
Mustrēi vosh puni senià,
Udēis pa ke les va!

15. Sēn onse bel ciantà,
Sēn dēssel pa bastè.
Nēus on del dut bincià;
Sēn shonse a gustè.
La kuega porta su
Del dut assè i plu.
Da bever plu k' assè,
Ke n posse drēt cighè.

16. Salüte! bon seniēur!
Kul got n tela man
Buonse a Vost unēur,
Vivēde giut i sann!
Nkuèi de Vosta festa,
Shaudonse drēt la testa.
Stashon aliegramēnt,
Potztausend sapramēnt!

I ciastiei de Gherdëina.[1]

Shike belau uni val del Tirol, nshi a ēnke Gherdēina i a abù si ciastiei. Danz ke de na pert de kish ciastiei san al di da nkuei puek i nia, percie ke i vedli da zakan ne skrishova tant ke vēn skrit nkuei kun di; po muēssen ēnke pensè, ke la mashera pert de kish ciastiei ie uni desdrui i per kēl iel ēnke shi perdudes truepa skritures, ke povester pudēssa nes kuntè, kan i ko i da ki ke kish ciastiei fova unii fabrikēi. Ma mpo dēssa l kalēnder ladin kuntè ce ke n sa di ciastiei de Gherdēina. Skumencion kui ciastiei de Sēlva damprò ora.

1. L ciastel te Val (Wolkenstein).

L ciastel te Val ie segur l plu vedl di ciastiei de Gherdēina. Kan i da ki kl ie uni fabrikà ne san per auter. N konta ke n grof d' Italia, ke ie mucià da Attila,[2]) l ebe fabrikà. Ma kēsh

[1]) Kunfronta specialmenter »Das Grödner Tal« de Bera Franzl Moroder-Lenert, St. Ulrich in Gröden, 1891, 2. Aufl. 1914.

[2]) Attila fova dal ann 434 fin al ann 453 l rē dei Hunni ke abitova tl' Asia. Da ilò iel unì kun mez milion de shēnt tel' Europa per fundè n gran rēni. El ulova avēi mashimamēnter la Franzia; ma ilò al perdù la viēra l ann 451. Do iel rot ite tl' Italia i a desdrù Aquilea; l Papa da kēi tēmps k' ova inuem Leo I. ie shit ankontra a Attila i l a prejà ke l debe ēuta. Attila a fat al sēnn, do ke l ova recevù na gran soma de grosh. Sul viac per shi a cēsa iel mort propi la nuet de si noza l ann 453.

ie danz da dubitè, shebën ke ́n sa, ke Gherdëina fova a këi tëmps bele abiteda. La plu vedla notizia ke n a del ciastel de Val ie del sekul 13. A këi tëmpes fova patron del ciastel la nobile familia dei Maulrappen. Kësta familia a po vendù l ann 1293 l

L kustim de Funeß.

ciastel kun duc i ciampes i prei ke tukova leprò a n seniëur, ke ova inuem Randold da Pradèl i Villanders. Randold ie mort l ann 1319 i si fi Konrad a mudà l inuem ke l ova dant i a metù man de se skri Konrad de Wolkenstein i d' adurvè ënke l »wap-

pen« kula trei nibles.[1]) Konrad ie mort l ann 1373 i a lashà n fi, ke ova inuem Friedrich de Wolkenstein i ke a maridà zirka l ann 1360 l' unika fia del seniëur del ciastel de Trostburg (sëura Pruka). Kësta fia — inuem ovla Katarina — a arpà do la mort de si pere (1386) no me l ciastel Hauenstein dlongia Sëuc, ke fova ënke de si pere, ma nce l ciastel de Trostburg i per kël se skrish fën i grofes »Wolkenstein-Trostburg«. N fi de kësh Friedrich i de Katarina fova Oswald de Wolkenstein, nashù plu de segur tel ciastel de Val zirka l ann 1367. Kësh gran uem ie kuneshù lonc i lerk sota l inuem »Minnesänger Ritter Oswald de Wolkenstein«. Minnesänger uel di kl fafhova i ciantova cianties d' amor. A këi temps fovel la usanza, ke ënke de gran seniëures fhiva nkantëur a sunè la vidula o vel auter instrument i ciantè leprò. Kish »minnesängheri« fova specialmënter bën udui ti ciastiei di rëiesh, di grofes i di barons. Kanke n rë o n grof o n auter gran seniëur ova vel festa o vel bal, fovel la mafhra legreza, she ruvova n tel »minnesänger« a ciantè i sunè, o per di n kurt, a fe l mat. — Nshi a ënke Oswald de Wolkenstein bele l ann 1377 — l ova nlëuta 10 ani — skumencià a fhi nkantëur a sunè i ciantè. Kok'ël nstës konta, ovel, kanke l ie muet da cësa, me trëi pfennig (zirka trei helleri) i n tok de pan te fuja. Oswald ie ruvà — pon di — sëura dut l mont, ke n kuneshova ntlëuta. L' Europa al udù duta dala Rushia fin ala Spania i dal Inghiltera fin a Konstantinopel. Perfin tl'Afrika iel stat i a Gerusalem tl'Asia. Sun kish viaces fova Oswald tosh negoziant, tosh ciantarin, tosh kuek sui bastimënc. El a fat pea n valguna viëres kontra i Turkes, ie ënke unì pià su i metù te perfhon. Do tan de viaces i fadies i strabaces s' al retirà te si ciastel de Hauenstein dlongia Sëuc, ke l ova arpà da si pere (? 1400); ilò iel mort l di dla Perciunkula ai doi d'Agost 1445. Oswald s' a maridà doi jëdesh i a lashà plu fians i fions; ël rusnova, sk' ël nstës skrish, 10 lingues. El sunova drët bën l' arpa, la vidula, l tamburdl, la pauka i l shiblot. L a ënke skrit n grum de cianties i metudes n mufhiga.[2]) Oswald vën fat fhu me kun un uedl (kul uedl ciank), davia kl uedl drët ovel bele perdù da fhëun da n kolp de n polz.

Patron del ciastel de Val fova restà l plu vedl fra d'Oswald, k' ova inuem Mikiel, nashù l ann 1362 i mort l ann 1451. L fi de Mikiel ie unì numinà dal koser Maximilian I. (1493—1519) baron i l ann 1628 a këi de Wolkenstein giatà l titul de grofes.

---

[1]) L wappen di grofes de Wolkenstein veifhen fat su sëura la porta de fhegher dla dliefha de Sta. Maria kula inskrizion »Wilhelmus de Wolkenstein 1503.« N këst ann ie unida fata la prima dliefha te Sëlva.

[2]) Ki ke vuel avëi sta cianties i savëi de plu dla vita de Oswald, se kompre l liber „Die Gedichte Oswalds von Wolkenstein" von Beda Weber, Innsbruck, Wagner, 1847, o „Dichtungen Oswalds v. W." Reclams Universal-Bibliothek, Nr. 2839/40, 48 *h*.

L per ke l ciastel de Val serviva ai grofes me per d' instà, kanke i univa al frësk. L ann 1452 fovel mo, ske n sa da zeke skritures, abità, ma l ann 1525 fovel bele desdrù. A ce maniera kl ie unì desdrù, ne san segur. N vuel di ke ova da ite l tëune, autri miena, ke sibe krepà ſhu de Stevia n tok de krëp. Kësta ultima minonga, kl ciastel ie unì desdrù da na smueja de sash, ke ie unida ſhu de Stevia, ie segur plu sëuri da krëier ke la prima. N konta ke set ani ala longia an udù sëura l ciastel na nibla kome sëni ke i abitanc del ciastel dëssa se n mucè i nshi se salvè; ënke dëssel vester kumpari ai grofes zeke spirc ke a anunzià la desgrazia.

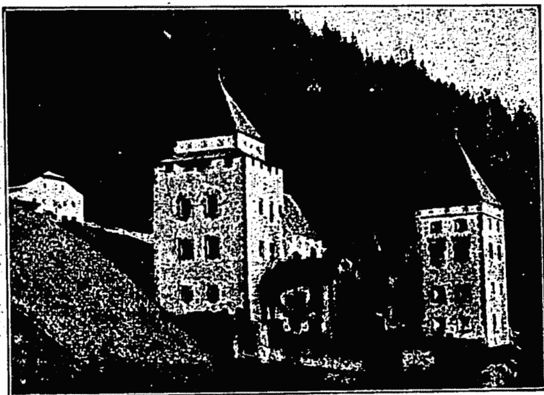
Al di da nkuei vëiſhen del ciastel me plu n valguna muredes; sota l ciastel iel ënke mo muredes; ilò dëssa vester sta la stales per takè ite i ciavei i l auter bestiam di grofes. N a kerdù giut ala longia, ke tla ruines del ciastel muessel vester truep grosh, ke po me unii giavei ora da meſa nuet. Per kël iel sta perfin de këi, ke a ulù fe la prova de ſhi a giavè, ma zenza giatè velk, percie ke i ie unii ciacei via dal Orko, o, ko ke i autri konta, da n gran tavan ke ſenova for ntëur ite.

Sëura la cësa del Droc iel n pitl krëp ke se tlama Ciastelat. — Enke ilò dëssel vester sta n ciastel ke fova di grofes de Wolkenstein. Vedla ſhënt konta d'avëi mo udù muredes; n vuel ënke di, ke sun Ciaslat fovel giavà ite set sames de grosh, ke ie po unides rubedes dai Ingleſhi! — De kësh ciastel sun Ciaslat ne san po per auter nët nia. She l ie stat velk sun Ciaslat, po fovel pa mefun n pitl ciampanil, da ulà këi del ciastel de Wolkenstein pudova cialè ora de viëres de Fasha i de Dantercëpies per udëi, she ne vën mia no vel nemik; i kël ne pudoven udëi de Val ora. A këi tëmps fovel massa perikulëus i per kël messova vester specialmënter i gran seniëures for de guardia, ke ne vënie vel leresh o assassins.

2. L Ciastel (Fischburg).

Davia ke i grofes de Wolkenstein ne pudova plu abitè tl ciastel de Val, s' a fabrikà l grof Theodor de Wolkenstein l ann 1622 sota Dlaces n bel gran ciastel ke se tlama Fischburg. Kësh inuem ie unì dat al ciastel, percie ke zakan dëssel vester stat ntëur via tei pitli lec kun pësh la ite.[1]) Kësh ciastel serviva ai grofes de Wolkenstein kome abitazion per l instà; n fina zirka l ann 1838 iesi unic al frësk. L kurat o l kaplan de S. Krestina mes-

[1]) A ſhi sëura l Kol da Dlaces ite, se ntendun mo, ulà ke fova i lec. L ie n bel plan da buſha i ta mez ora passel n aghel. I dish ke n fova trëi, ma n sarà sta un kun trëi partides. L plu grant fova kël ora nsom. Bera Stefun da Dlaces, ke ie permò mort ſha Benedët a S. Krestina, se dlekurdova kanke i l' ova lashà ora i ova fa n bel tok de pra. I lec fova ciariei ite kun de gran berces, i bera Zenz de Spinaces s' ova fa do, ki l ova lashà ora, 24 pas de lënia limpea. (La redaktion.)

L Ciastel (Fischburg).

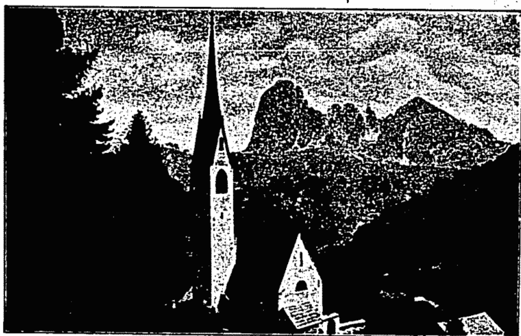
sova ſhi uni tant a di mëssa tel ciastel. L di de S. Ciashan (13 d'Agost) — a kësh sant fova dedikeda la bela kapela — fovel segra del Ciastel i n kël di univa l kurat de S. Krestina nvià dai grofes a marënda. L ann 1843 a l grof Leopold dunà l ciastel ala kemunes de Sëlva i S. Krestina i do kël tëmp servësh l ciastel per cësa di pueresh dla doi kemunes. De dora via perel mo n bel fabrikat, ma a ſhi de dite iel n spavënt: nia auter ke ledam, muredes tumedes ite, trames zarei ora, l tët plën de buſhes. — Perfin la kapela ne ie stata segura; l autere ie unì zarà ora i metù te na stuva; la kapela nstëssa vën adurveda kome stanghedun. She la kemunes ne fesh tosh velk, muëssa l Ciastel tumè nsëuralauter.

La belá gran cësa de Kol dala Pelda semeja ënke n ciastel. Kësta ie unida fabrikeda l ann 1640 da doi vedla mutans dla familia di grofes de Wolkenstein. Do la mort de kësta doi ëiles ie deventà Kol dala Pelda cësa de Sunieria.[1]) Nia da lonc

---

[1]) Da l ann 1402 fin al ann 1828 fovel per la val de Gherdëina te Wolkenstein Sunieria i no a Ciastel.

[Ske S t e i n e r konta, fova l ann 1807, ke Gherdëina fova nfina 1814 sota l Bor, la val spartida n trëi sunieries. S ë l v a kun 107 cëses staſhova kun K o l f o s k sota la sunieria dei grofes de W o l k e n s t e i n; U r t i ſ h ë i, S a k u n i S a n t a K r i s t i n a kun 253 cëses sota këla da Kudon; B u l a, R u n k a d i c i S o r e g h e s kun 96 sota la sunieria da C i a s t e l. I dutes trëi staſhova sota l »Landgericht« de T l u s e s. (La redaktion.)]

La dliesha da Sakun.
(Via do Saslonk, „i cin dëic“, l Turm de Innnerkofler, la Zana i Sasplat.)

dala cësa fovel la forcia, i l luek ulà ke la fova, se tlama mo al di da nkuei »Kol da forcia.«

2. L ciastel Stettenecke a Sakun.[1])

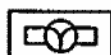
Bën puecia fhënt de Gherdëina savrà, ke ënke a Sakun fovel zakan n ciastel. Danz ke de kësh ciastel san puek i nia. Plu segur iel unì fabrikà zirka l ann 1260 o 1270 da n seniëur o grof de Shevun (Säben) k' ova inuem Ghebhard. L fi Jakun a plu segur ngrandì la dliesha da Sakun, ke ie la plu vedla dliesha dela val de Gherdëina. Kësh Jakun ie mort l ann 1312 zënza lashè fions o fians; perkël a si sor Adelaide, l' ultima dla familia, arpà l ciastel Stettenecke i a maridà n deshendënt de n fra de Ghebhard; i nshi ie deventei inò i seniëures de Shevun patrons del ciastel. L ciastel fova sëura la dliesha da Sakun sui ëures dei krëpes da Pinkan. L per ke l ciastel sibe sta prëst desdrù o plutost tumà fhu ti bufhes da Pinkan, percie ke bele del 1600 skrish un (Mathias Burglehner), ke l ciastel ie desparì dan plu cënt ani. N vuel di ke la pitla ciampana da Sakun, ke ie una dla plu vedla ciampanes ke n kunësh i ke a na forma kuriëusa — la semeja n gran kusè — sibe stata dant sul ciastel de Stettenecke. Veramënter konta na vedla tradizion ke la pitla ciampana da Sakun ie unida giateda ti bufhes da Pinkan; n manz ke fovà ilò a pustura, dëssa l' avëi giaveda ora kui korni.

* * *

[1]) Vian reshona te si liber (pert 21) de n ciastel »Lagustell«. Sëura Sakun de viëres de Sëura Sas se tlama mo na pastura Lagustel.

Kësh puek san di ciastiei de Gherdëina; auter ne konta la storia. Ma n po se nmaginè, ke ai tëmpes, kanka i grofes de Wolkenstein i de Stettenecke univa te Gherdëina al frësk, saral sta de bela festes forshi tan beles ke la festes dal di da nkuei. La ſhënt arà cialà kun gran uedli, kanke i grofes univa a ciaval kun na gran quantità de servitù, duc furnii da katif ala bela moda da nlëuta. Mo plu aran cialà kanke passova i seniëures i la seniëures de Shevun, del Trosper, da Ciastel i de Hauenstein, ke univa a gran tlapes — duc a ciaval — ala gran marëndes i cëines o a d' autra festes ke i grofes faſhova te si ciastiei.

Ma dut passa. Al di da nkuei vëiſhun apëina vel pitl sënie dla grandëzes da zakan. Seniëur Antone da Fussel.

L troi pajan te Gherdëina.

Na bona ker d' ëura sëura plan de Palua passa da mez l bosk de Reshieſa ora l »troi pajan« o l »Purtscharsteig«, koke dish i tudësh. N i dish »troi pajan«, percie ke l ie unì fat dan truep, truep cënt ani, pu n po di, dan passa kater mile ani dai pagans ke vivova te Gherdëina.

Vo riſherëis forshi a lieſher ksta paroles: dan kater mile ani ne saral mia no mo sta ſhënt te Gherdëina, mi bon berba!

Pu danz ke l foa ntlëuta bel ſhënt te nosta bela val, ma no ala bassa ske nkuei, ma su per ki auc, da Sakun i da Santa Krestina su, sun Kol de Flam, sun kel Piz i nce sun tei pitli këui sota l Balest via, ke ne n' ie nianka plu al di da nkuei, percie ke l' ega a magià via i smujà ſhu dut. Po vivoa ksta puera ſhënt pagana te këui de krëpes, ulà k' i foa bel segures da tieres salveresh, dala lores i dai lëufes.

L troi pajan mbën foa la prima streda ke passova per Gherdëina.

Pensëde ma ce spavënc ke l sarà sta datrai sun ksh troi, kanke na famiia nkonta na gran lores o n tlap de lëufes? Tan suënz sarala ma suzeduda, ke l pere o l' oma ke ulova defënder si pitli mutons, ie unii zarei n toc da ksta rie besties. Ce spavënt! L ne n' ie mo cënt ani ke l ie unì mazà l' ultima lores ora n Val Vërda sun Reshieſa. I dan n vint ani ai mazà via n Funeß n gran lëuf ke ie ſën da udëi tl museum de Dispruk.

Bel plan, bel plan ie ruvà l kristianeſhimo nce te Gherdëina, i ie rate propi de ne me falè dl dut, she miene, ke i prim kristians foa pastri rumans ke staſhova ta Pilon. Kish ie ënke unii sul troi pajan tla val, i ko kl per, ntëur l ann 300 do Kristo, drë ai tëmpes del martirio de Santa Krestina, ke fova mo na muta

fhëuna. Dan, n valgun ani iel uni giapà te n ciamp ta Pilon n diesh dodefh munëides paganes rumanes del ann 300.

Ma nce mo mile ani plu terd ntëur l 1300 univa l troi pajan adurvà dai seniëures dl ciastel da Sakun, Stetteneck, i de Sëlva, Wolkenstein; perkël dish i tudësh mo al di da nkuei »Purtscharsteig«, ke uel di troi del ciastel. Te vedla skritures vën nce dant l inuem »Jagersteig« i »Kirchsteig«. Ciuldì ke n difhova nshi, ie sëuri da ndevinè.

N auter jëde n auter tok de storia da zakan de Gherdëina.

Willi da Shumbiërk a Marienbad.

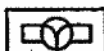

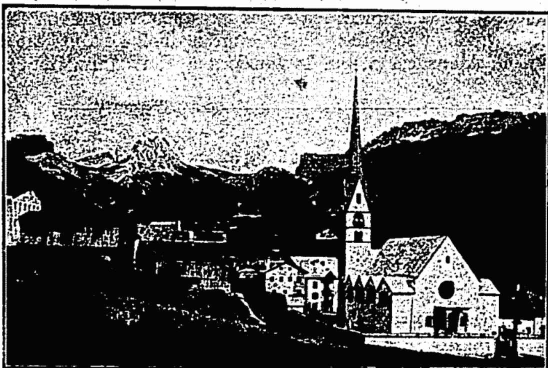
La gran mueria dl ann 1636.

Ki n' a pa audì datrai kuntan di spavënc dla gran mueria ke ie stata zakan te Gherdëina? La gran mueria ke i tudësh tlamoa »das große Sterben« foa la pest del 1636.

Ntlëuta fovel sta giut no me per l Tirol, ma ades per duta l' Europa tëmpes da spavënc i da gran miseries. N jëde pativun sota la viëra dei trënt'ani (1618—1648) ke s' a lashà sentì tei ultimi ani nce tel Tirol. Po univel for menà viëra kun nosh fredesh dla »trais lias« del Grishun (Graubünden). For passovel tlapes de saudëjes tosh de kësh viëres tosh de kël viëres per l Tirol ke magiova i rubova su dut, ceke ti univa tla mans. Mo de plu! Kish lotri de saudëjes skashinova fhënt i luesh i guai a kike n' i lashova fe, koke i ulova. I univa prësh fac frëic. La usanzes de viëra fova ntlëuta nshi! A kesta moda pon se pessè i la kapì ke — davia ke dut foa unì adurvà su per la viëres — l' ie rot ora na gran ciarestia. Ma a fe la fin de kish spavënc iel mo ruà l mafher — la gran mueria — la pest ke a desmendrì la populazion del Tirol de n dritel. N konta ke ksta rie malatia dëssa vester rota ora tei Grishons. Autri inò miena ke l' ebe skumencià pra i saudejes a Glurns sula Vincga.

La tradizion konta danz ke Gherdëina dëssa vester ntlëuta morta ora duta, ora de n valguna families. Ma do i libri di morc dla dliefha da Sta. Kristina ne n fossel pa m po no mort tanc. Kike uel savëi i inuemes de kish morc, cële do via do de kësh liber, koke Willi da Shumbierk i a skric ora di libri di morc a Sta. Kristina i koke l kurat Sorzi, ke fova ntlëuta sëul pastor d' anes de duta la val, i a nutei su. C.

Santa Krestina.
Via do iel da man ciancia a ma drëta: Kedul, Krespëina de dora, Pizes kuecenes, Pizes da Cier, Dantercëpies; Mon' de Freja i Mëisules; Dlongia. l ciampanil vëigun mo l Ciastel (Fischburg) i da man drëta i prei de Pivan.

N pue de storia dla dliesha d'Urtishëi.

La dliesha d' Urtishëi ie stata fabrikeda dal ann 1793—1795 kula forzes de duc d' Urtishëi de beriëda: i ëi abinova i sash do ruf de Sant' Anna ite i li menova kui bues. Ciavei ne ova ntlëuta degun — un sëul, l Planker da S. Piere foa a shudè kun si ciaval. L' ëiles purtova l sablon kun zumes i kul gurmel. Deguna univa a mëssa zënza purtè tl gurmel o te n fazulët n pue de sablon. N konta ke, kanke l ruf de Sant' Anna foa rumà ora da duc i sash, univa na gran plueja i l ruf menova inò d' autri sash, n maniera ke la dliesha ie stata fabrikeda de blo sash del ruf de Sant' Anna.

Ai 5 de setëmber 1795 ie po la dliesha stata fineda i benedida dal pluvan da Lajon, seniëur Giuani Perathoner. La prima s. mëssa tla dliesha ie stata na mëssa nevela de n patriota d' Urtishëi, seniëur Antone Anderlan, k' ie stat urdenà dal veskul de Persenon ora de tëmp, acioke l posse tenì la primiza te dliesha nueva. Kësh seniëur Antone Anderlan ie po plu tert deventà Kurat d' Urtishëi, l ann 1816 i ie mort permò 56 ani ai 8 de Dezëmber 1829. La perdika da kësta prima mëssa a tenì seniëur Ushep Malsiner, kanoniko a Persenon, i ke fova ënke de Gherdëina.

L ann do ke këi d' Urtishëi ova skumencià a fabrikè la dliesha nueva, ie stata trata shu la vedla dliesha a Sant' Anna. Kësta

dala Cëures, laša la Via del Franc a man drëta y va su sul Pitl Còl dala Cëures, via Pra da Mestra, òra Plan dal 'Astles, su sal Plan dai Mušáč, sa i Vërč y òra Val Vërda, pò òra 'l Pitl Plan dal' Astles y via per i Brus̄èi y ḡu ḡa la Gran Poza; travèrsa su y òra la Bus̄es del Crist, ite per i Lëigheri del Crist y ite ita Dròč da Cudán, su sa 'l Crist, ulá che te pòsses dì 'n padenoster 'nce per mè te Dlies̄a del Crist, y pò su sul Ëur del Crist, ulá che 'l ie tan böl a cialè òra, che te pueč autri lueš. Pò va ite per 'l Ëur y ḡun Plan del Crist y chërdes sa la Cësa del Crist a t' en böver 'n chèrt y te majë velc; pò ite ta Còrda y sot a Schlossecka (Piz dal Ciastöl) danter la Montes via Locia da Fliz, dal Gran Còl via, sëura la Fradojes ite tala Gran Còsta y ite tai Cias̄aríns, su sal Gran Purón y ite sëura 'l Plan dai Ciavèi y la Fola dai Ciavèi ite te Mëusna Rossa, ca la Bus̄a dal Lëuf y l' Ëga de Schienboden, via per 'l Ëur de Brèdles y fòrši sun Cias̄èa de Brèdles a te majë na scudöla de bon lat da mont; še t' ues, pòsses 'nce ḡi via Nudelboden, ulá ch' i gëi cianta, ma zënza stlòp vè, še no i Funösseri te-l tòl, pò vëgnes ca dal Crist de Brèdles ḡu, sëura Cuecenes y 'l Ciampanil de Cuecenes y la Bus̄a de Griëlëces òra y òra per Griëlëces, lašes 'l Ruf y la Còsta dal Sas Blanc a man drëta y ruves òra Pra dala Tambres; laša la Còsta dala Tambres a man ciancia y vès òra i Palúš, 'nfina òra dal Ruf dala Pujates, ëutes pò ite tai Tlusiei y tai Strënč, passes via 'l Ruf de Cuecenes y vès ite per i Plans da Fëur tala Ciaucëja, pò inò òra la Locia del Marëufer, (òra la Curtina di Ciavèi, 'l Cianciöl dala Sia, ḡa 'l Plan dai Pèi y ḡu per la Còstes y 'nce ḡu dal Vërt ne pòsses ḡi, che 'l fossa massa na gran raida); te vès Sëura Pra via, cun Muráč y 'l Pëne cun si Walscha Hitta sot a tè, su sun Šádules y da S̄uáč ḡu ḡa Locia del Pëne, ulá che te pòsses cialè su ai Ëures de Secëda y la Pèles da Lip, al Crëp Frèt, ala Piza Turonda y 'l Còl dala Marënda; pò passa via i Fussèi y via la Pozes vès su sa 'l Dròc del' Ëutes fin sula Gran Còsta y ḡu ḡun Plan Vinöla sot al Gran Puntón y Cuca, ḡu per la Còsta di Laces y via Plan Šabrea y 'l Casón, laša Còstes sot a tè, ḡu da Pra dal Plan via te Val dal Ravisón, laša 'l Ruf da Salín, i Tuèi y Pič sëura tè y va su sa Turnadëcia, òra Val Limböla y Val Strënta, òra la Pitla Frainöles y òra Frainöles, passa via la Gran

Ròa, sëura Val dal Plan, 'l Dròc di Goli, Val Scura (o Val da Lèc) via sula Pitla Ròa 'nfina òra 'l Balöst sëura Sacun, ulá che 'l ie inò tan böl a cialè ḡu. Pò dà ëuta, vie ḡu per i Purcèjes ḡun Pedralbra, passa òra Zertlán, Pincán, 'l Fussèl da Pincán y Sartëur y òra per Istla y ruves inò te Via da Bò, ulá che t' ies muet. Vëighes-te, 'l ie drët šëmpl; še te vès iust šiche t' è dit, pò vëighes bölau duta la Mont de Rešiesa y 'mpères nëut dlonc.

Ḡan: Ma ies-a mat, chi savrà-pa da ḡi böl iust šiche t' ès dit, y chi se lecurderà-pa cheš̄ grum d' inuemes; tlo adurvëss-uŋ na lòntcòrta, ulá che fos duč chiš̄ inuemes curióš. Tlo ne me 'mpaz-i-pa, 'nsëgna mè 'n plu acòrt a fè cheš̄ viač.

Ušöp Antòne: Pu basta, še n' auter 'l sa, pudrès bën 'nce tu te dè 'm pue' de bria a 'l emparè; ne sarà mia no massa, še te savësses 'm pue' nëut te ti pròpria patria.

Ḡan: Pu bon bon, še t' ès 'n dí del' auröla, vie tu 'nstës cun mè, pò áres che 'mparerè 'nce je nëut; 'ncuei n' jëde m' ès fat dut çunfús cun ti grum d' inuemes, che nen ësse mèi cherdù che 'l en fossa tanč te nòš pitl luec. Per 'ntant adio, Ušöp Antòne, y grazia de ti bria. Fr. Moroder.

Sentënzes y pensieres.

Š' un ne sa da tenì la musa y da scutè,
Dëss-el se cri na fëna, dëss-el se maridè,
Še 'l ne 'l 'mpèra dala fëna dò se maridè,
Pò ne sarà-l plu autramënter da i ḡudè. T. P.

'L tëmp, o böl o burt, 'l se muda;
'Nši l' ons nëus sul mont cul cuer:
Datrai legrëza, mò plu tristëza,
Sibe-pa 'l ric o sibe-pa 'l puer. T. P.

Ódio y rabia fèš petè de drë' gran sauč;
Un ch' ie mat dal' ëiles 'n pëta mò de plu auč. T.P.

La fam y la puvertá
N' ie segúr no vèl de böl,
Ma 'l mat al' ëila sarà
Mò bölau 'l maḡer mèl. T. P.

Pra stlofes de patáč
Tenid' la bocia stluta,
Še 'n òst mët òra 'n brač,
Giaurí-la pu mè duta. Segn. Batista.

A vöster for tela ustaries
Pudëss-uŋ les ratè per sies,
Še ne uniss' datrai 'n òst
Y cumandëss': »Z̄ën ḡi-v'en tòst!«
Segn. Batista.

I musicòntri ie dagnëura
'Mpermalëuš y delicač,
Si mušiga ie for la miëura,
'Nce š' i miaulöa šich' i giač. Segn. Batista.

A ḡi tel stuep a spaz
Ne dëss-uŋ paiē daz;
A ḡi a spaz tel luec,
Ie 'n heller böle truep.
Še 'ŋ va pò dò si strèda,
Dëss-uŋ avëi ghenèda;
Še duč ḡis dò si strèda,
Pò ëssa duč ghenèda.
Chi uel vöster beač,
Chëi vède dò si fač.. Segn. Batista.

'N ric se fèš òra puere,
'L puere se fèš ric;
'L prim ie 'n avarón,
L' auter 'n superbón
O 'n pèsta de 'n pultrón. Segn. Batista.

A vöster for sun chi marcëi
Tan d' ëiles y pò mò tan d' ëi,
Messëss-i pu cumprè en mont,
Dò mi idèa de fè cont.
Ma truepes va mè per udëi,
Na pèrt mèdrë per tò cunsëi.
La puera böstles sula fieres
Ne giata nia dis entieres. Segn. Batista.

Z̄ën muess-uŋ ḡi òt ani a scòla,
La dura danz 'm pue' plu giut;
Še tèn la nëif a ḡi a tòla,
Va mò plu gën vèl pitl mut.
Finà che 'ŋ à de ḡi a scòla,
A-ŋ danz finà si plu biei ani;
'Mpö de ḡi dëscheuč a tòla,
Scumënc-eŋ tòš a ḡi a bagni. Segn. Batista.

Chi che te lauda sul mus,
Laša stè y mostr-i l' uš.*)

*) Nach Alton, Proverbi etc. Innsbruck 1881.

I sapienč reŝona puec,
I ciorches t' ugni luec.*)

'N dessená y 'n ciòc y mat,
Chëi ie dui trëi unfat.*)

Chi che vif de scròc
Ne vèl 'n flòc.*)

Tan auta ch' ie la mont,
Tan bassa ie la val,
Plu insú che te vès,
Plu ingú tumerès.*)

Chi ch' à truepa ròba,
Vif plu saurí y mòr plu èrt,
Chi ch' à puecia ròba,
Vif plu èrt y mòr plu saurí.*)

Chël che 'ntòrč 'l fil,
Guda al tišère,
Chi che tën la šèla,
N' ie nia miëur che 'l lère.*)

Šiche 'l père ie i mutóns,
I fanč šich' i patróns;
Šiche la patrona la fanciöla,
Šiche la vacia 'nši la vadöla.*)

A chi che brèva, dëss-uŋ i-n dè,
A chi che se lamënta, i-n tò.*)
Chi che brontla ugni mumënt,
Tira na ciaza de farina al vënt.*)
A tenì cësa muess-uŋ la stizè.*)
Dal dit al fat ie-l 'n gran trat.*)
I mač cunëš-uŋ ai ač.*)
'N aut dišàn, 'ŋ aut mentiàn.*)
'N viz de natura port-uŋ a sepultura.*)
Chi ch' à crià l' uciöl, darà 'nce 'l granöl.*)
Chi che desbuta, compra.

Ch' i 'n laše valëi un dlongiad ëi i muess-uŋ vöster a na pèrt de gënt šaldi dan òra. C. D.

Ne ie da crëier tan urdenár che na pèrt de gënt ciëla òra, canch' i — mët su 'n zelinder. C. D.

*) Nach Alton, Proverbi etc.

'N puec per sort.

Zöche vödl mulinè d' Odun ḡiva n' jēde cun en mušát pra 'n paur sa Sacun a tò na sama de blava da masnè. 'L sartēur da Còsta, ch' ulòva vöster 'n drē' maladēt, 'l anconta. »Ulá ḡēis-a vo doi?« diš-el. »A fēn per nēus trēi«, respuent de-bòta 'l mulinè. C.-F.

Tumèš dala Poza, ch' udòva mè da un uedl, anconta 'n dí a-benēura 'l gòp da Ciašēa. Per 'l cujenè 'm pue' de si gòba, ti diš-el: »O Tòne, 'ncuei ès ciarià su a-benēura.« »Ö, muessa vöster a-benēura, ti respuent 'l gòp, vēighe che tu ès permò una funöstra davičrta.« C.-F.

Un de Gherdēina, che ne savòva nia l' ungaröš, viagiòva n' jēde t' Ungaria. 'N dí va-l a marēnda te na ustaria y l' òst ti pòrta 'n tò' de cērn. Davía che 'l òva na drēta fam, l' à-l majēda ḡu da sēn y la ti òva sapù bòna. Ma ce sòrt de cērn che 'l òva majà, ne fòv-el sta bon d' unì sēura. Canche la ciulèa vēn a rumè ḡu la mēisa, mostr-el sul taier uet y fèš 'n viēres šiche n' auneš. Ma la ciulèa cigna de-bòta de no y baja š'che 'n cian. Zēn savòv-el ce cērn che 'l òva majà. C.-F.

'L rie uḡín. Piere: »Ma bèra Tòne, cò-pa ch' ēis da ca vòsta blòta cēsa y vòš böl pitl luec?« Tòne: »Ce ues-a! l' uḡín ne pudòv-i vēnder; y š' ulàn avēi la pèš, zöche messòv-el unì fat.« Franz Moroder.

Respòsta pronta. 'N segnēur raitòva 'n dí sun en mušát a spaz, três na campagna. 'N paur, che siova te cheš pra, i cēla dò a chēš sul mušát bēn drēt da curiēus. »Totl de 'n paur, svèja zeruc 'l segnēur, n' ès-a mèi udù na persona che raita?« — »A ši, ši, respuent 'l paur böl da maladēt, chēl è-i bēn suēnz udù, ma un mušat che raita sul auter n' è-i mèi udù.« T. P.

Da 'ndevinè. Chi ie-pa 'l miēur dutor? 'N 'lère; canche 'l s' en va òra de na cēsa sa-l franc, cie ch' i mancia a ḡēnt. T. P.

N' autra. 'L ie doi gialines; una ie viērcia, l' autra vēiga. Les ie de doi pas da-lèrc una dal' autra. A möz ite mēt-uŋ ḡu 'n pugni de graniei. Cò-una minēis-a che ruve la prima pra i graniei?

La viērcia ruva dant, che la ie plu asvölta, davía che la nen à degun uedli de gialina. Sèpl da Passua.

Tra pitli mutons. Doi tèi boč de mēures se dašòva. 'Ntant diš un al auter: »Maze-me, macarón, pò vèd-i riēš a Ciastöl a te dè sēura.« Sèpl da Passua.

Tra doi maridèi. Uem y fēna cialòva da funöstra òra. La-ḡu te strèda fòv-el 'n mušat che briòva. Dò na uröla diš la fēna:

»Chēš ie bēn 'mpò un de ti parēnč« per 'l rebechè. »Ō, diš 'l uem, 'l ie mi cugnà.« S. da Passua.

Te cēsa. »Ō ma, Piere, cò-pa che ne te desmostres deguna legrēza cun chesta böla ròba, che San Niculau t' à purtà?« — »Pu me pēnse, tan de striches che giaterè, 'nchina ch' è fruzà su dut.« S. da Passua.

Te calògna. La cuega del pröve diš 'l prim añ: Ce bòna gialines, che 'l curat à. 'L segondo: Ce bòna gialines, che nēus on. 'L tèrzo: Ce bòna gialines, ch' je è. S. da Passua.

Cò ie-pa vòš maöster de scòla nuef? — O, 'l ne sa nēt nia; še 'l uel savēi vèlc, muess-el permò nes damandè nēus. Permò inier m' à-l damandà, chi ch' à giatà su 'l America. S. da Passua.

T' Ingheltèra ne daussa i lòntrichtri purtè deguna bèrba. 'N dí diš 'l richter a 'n tèl loter: »Še dut ie vēira, de chēl che sēis acusà, pò ie vòsta cušienza tan foša che vòsta bèrba.«

Le-su de-bòta l' acusà: »Še 'η pò mēter adúm la bèrba cula cušienza, pò n' ēis vo deguna cušiēnza.« S. da Passua.

Sun strèda. Ce pòrta-pa ti fēna te chel fazulēt? — Na tēurta; 'ncuei ḡons cercuenja, pò i-l' è-i data ad ēila da purtè; zēnza vēd-i bèn dagnēura 'nstēs pöa. S. da Passua.

'N segnēur, ch' òva 'l cē lià su, va te na butēiga y damanda na sòlba, che traḡēs drēt. Dan i-la dè, damanda la buteghiera: »'N ulēis-a fòrši una dala urēdles?« Segn. Batista.

'N fulestier damanda: »Ciuldí ie-l-pa te cheš gran luec tan na pitla dliešа? Tlo ne pò-i mèi ite duč.«

Chēl del luec: »Pu danz; še duč ḡissa ite, pò ne ḡiss-i ite duč; ma davía ché ne va nia ite duč, va-i ite duč.«

Segn. Batista.

'N böl cumplimēnt. L' oma: »Ne ve sa-pa, che mi fia me semöie franc?«

Segnēur: »Ōra de mesura; la cēla finamèi òra mò plu da vödla.« Segn. Batista.

'N oma va cun si pitl mut da dutor y diš iló a cheš mut, cò che dutor à cumandà: »Mēt òra drēt la lēnga al dutor!« Pò damanda 'l mut: »Dēss-i-pa 'nce i fè la spanes de nès?«

Segn. Batista.

»Canche vēighe, che doi maridèi se strita, pò me-la gòd-i for de cuer.«

»Pò sēis bēn plu segúr mò da maridè?«

»No, no, ma je è na butēiga de ròba de majòlica.«

Segn. Batista.

Badiòt.

Al osti da Lungiarü.

I. Ladins, ši ḡëis-pa a Lungiarũ,
Storḡöde pro mo dër de sigũ
Ailó da Jaco a palsè,
'N ostí, de tai n' en ciaf-eη plũ.

II. Böl pronto da serví ël ö,
So vin fès̄ dũč canč vis y ö
Tan bun co Magdalenervin;
Ince pier a-l vël del Kundler fin.

III. Dela snòps n' o-i bëgn ci nia dì,
Mo bëgn laldè sũa spëisa mëss-i.
Col pris̄ n' ö-l nine nia tirënt,
Te sũa ciasa ö-l nët y liciorënt.

IV. Ince ö-l da spaš y dër parlënt,
Con vigni-un anfat valënt.
Famos̄o ö-l vël da ciantè;
Dũč diš: »Tlo orunse stè!«

V. Nos dũč studënč messun 'l dì,
'Nšö ö-l l' osti da Lungiarũ;
Nòs̄ bun amic sarà-l y ö stè,
Per chël oruns i ringrazië.

Josef Taibon.

Valc por 'l mè de cië.

(Na storia dontada del tëmp di Romani.)

Zacán è-l 'nt' les nostes valades y munts la ḡënt por 'l plũ bëgn böla sana, gajerda y de buna vëja. Ai nen è bëgn ince nia tan ziti co z̄ëgn y ne se fas̄ò trœp da-n-fòra por 'm pũ de cialt o frëit o fan o valga sort de mal o mè. Še valc falaa da-sën, à-i de bunes èrbes de vigni sort, mo 'mpò ince 'n möde, c' aa medeḡines gonot cis bunes stèršes.

Ia Sotpũtja è-le bẽgn n' jade stè 'l patrún ch' à ciafè da spaónt mè de ciẽ. Dœtes les medeḡines mòles y cialdes y frẽides da ite y de fòra, che sũa buna Mariana à salpũ, parò-l che ne ḡoẽs nia. 'L pũr Còsperle manaciaa de saltè fòra dela pöl y col ciẽ te chi parẽis. »Še 'l möde savös möfo valc« scomẽnc-era Mariana, i fès ḡi ḡœ 'l famẽi dles ciores.« »Chẽl ne fos nia mal fat, Mariana, mo ju ne dœre-pa plũ cis di je.« Mariana ota cuntra 'l famẽi, co njò möfo dẽr plẽgn de rispöt cola braja scarzada: »Va pœ ma de-bòta ḡœ dal pòder y dì, ch' al te dai por Casper val por 'l mè de ciẽ! Salta ma y vi!«

Por 'l picio Nazio è-l bẽgn saorí a saltè, tan gonot pià-l-pa vẽl ch' la »Mišira«, bẽgn la plũ ria dles ciores, y ti an dò zacotantes, mo de se recordè ci ch' al messà dì al möde? »Valc por 'l mè de ciẽ«, diš̄ò-l de-mis-trú por vẽl möz dad-alt. Mo al mẽssa öster ch' al sii stè ince 'nlaota 'n stlöt punt o na pöra te tru. Plums, è-l tomè tan lunc ch' al è, iló sœla mũsa. 'L ciapöl y les dèrmenes i è sprinzades lunč 'n malora; mo ince les paròres i è tomades fòra del ciẽ.

Zẽnza bazilè o- pitè salt-el vẽl inánt. 'L möde à-l tòst albũ. Föter gram stò-l vẽl iló y ne savò co mẽt man. 'L möde co ponsaa, ch' al fos spáu, diš spo: »Mœt, ci che t' os avẽi tœ 'ncœ?« Oramai i è-ra z̄ẽgn tomada ite al famẽi y vẽl diš: »Val!« »No, no, ci ch' al fala min-i!« »Valc!« »Õ-l zacai de pũri?« scrai-el plũ da-sẽn. »Valc, mo nia dœt nen a-i dit.« »Cheš̄ malán de craut ö bẽgn ma por m' atrazè«, se pẽnsa 'l möde. »Ciara ch' i te dai 'ncẽr 'l ciẽ, še te ne sas ci orẽi!« »Õ, öhö, chẽl o-i, val 'ncẽr 'l ciẽ o-i!« scraia de-bòta 'l mœt la-sora. 'L möde nen è plũ bun de se tignì, i an a bẽgn menè trẽi de sarades y de smalzades. 'L pũr mœt faš̄ò bẽgn 'mprœma na ria mũsa, mo šö che vẽl les à ciafades, av-el tòst albũ 'l cunt fat, orò-l ince vẽl i-les portè a so patrún. Rovö a ciasa, va-l ẽl it' te stũa y ti-les mesoera ince ḡœ a Casper chel tant ch' al ö bun. De dœs a-l böl bastè, ch' al njò oramai la patruna da ũš̄ ite, ch' aa aldì i scraiúns y i cighi del om tant amè.

Cimm! »n' as-te ince tœ ciamò œna, ch' al m' an à dè trẽi a mö!« y 'l famẽi dles ciores de Sotpũtja da ũš̄ fòra.

Josef Taibon.

Le jagher dal jal da galeder.

I. Na sëra sarëna dër böla de Ma,
De fòra la lœna prëš colma co da.

II. La ora co bat ǯëgn la œna de nœt,
Le jagher tralaša atira so löt.

III. Les ciaspes, le rucsoc, le stlòp sœl spinè,
Atira ö-l stè vël con dœt arḡignö.

IV. Con james lèsieres va-l cuntra le bòsc,
Dò n' ora o dœs èdl ël sœn le pòst.

V. 'Mprœma se fèš-el 'n fũc sot 'n lëgn,
Se 'mpëja la pipa y palsa dër bëgn.

VI. Dò 'm pöz le calander mët man da ciantè
Y 'ncũnda al jagher ch' al vëgn prëst la dö.

VII. Y tòst ö-l le jal spo co cianta sœl lëgn, —
O jagher atira arḡigne-te ǯëgn.

VIII. Al alza les ares, destira le còl,
Le jagher dertánt ḡi damprò spo i pò-l.

IX. Ǯëgn tir-el 'n šũre y laša 'l ciantè,
Sœn chësta le jagher spo l' a-l asmatè.

X. Respòsta la-sora da l' jal dessenè,
El ḡora alèrc spo — y vëgn stlopetè.

XI. 'N cighe la-sora, le coi sœ spo snöl,
Fornëš con na plœma dal jal so ciapöl.

Josef Frontull.

Mascherada fašana.

Le doi muše dal moliné da Perra.

(La piú véja se chiama Eleonora e la ḡoena Beatrize.)

E. L e ben na meséria con chest moliné,
Ndo, Beatrize, no se sa olá che l e.
L se n' e ḡit anché dale sie
E amó no l e rua ti pie.

B. L e vera, son stufa ence jo de spetár,
Parche me premessa de magnár.
La peta, che l me a dat suta, e magnada,
Son amó ben ben famada.

E. O mia Beatriza pureta,
Speta che vae a far n' autra peta.
No mi mporta mia n schit
Ence jo, ence e bon apetit.

(NB. Eleonora va a far la peta e Beatrize se la rešona cošita.)

B. Mi ámeda Eleonora l e na dona,
Ognún sa, segur bona,
Ela péissa semper per me,
Auter plu che per se.

L e vera, amó l' auter di,
La me a comprá a mi
N peten e n gramiál
Plu bel che chel de Roša da Soál.

La me a comprá n bustín e n anél,
Che l e segúr valc de bel!
Adés son vestida da ciaf a pie
Tan, che de un che faléš le fie.

No l die per ciapar la polenta,
Mo son po ence jo valenta.
J maores saches cogne jo portár
E se preša ben ben trotár.

Dal peis storta cogne ḡir,
E sente da sen me dir
Prest cun na ouš grossa »Ari ca!«
Prest cun na spenta: »Ari la!«

Se presta no voi ḡir,
J me faš subít sentír
Na gran peada amó
Te chel puret de do.

L e própio da grignár,
Che i se met a ciastiár
Subit chel de do purét
Cun peade e cun bachet.

O corpo dela luna!
Chel no a mia colpa valguna,
Che, parche col far trum — trun,
L desturbassa foš l común.

Par chel mingol del vers, che l faš,
Subít tinf tonf i je daš;
Esser no l e nešuna reš̄ón,
Ma pazienza, bel e bon.

Nse próprio na meseria l e,
A servír n pec o ņ moliné.
Se con ḡir sot piévia e vent
Cun na ciaria, che faš spavént.

J faš corer e trotár,
A costa de crepár,
Che se sofle e se sua
Plu che te na bona stua.

Chel magnár no fossa mal,
Ma chel l e ampó n fal;
Prest iporta freit, prest ciaut
Sche a chel cianolín de Sbaut.

Mi ámeda staš zis trop a vegnír,
A vedér se ven, voi ḡir.
A st'ora la podessa esser chió,
Ma voi spetár n pec amó.

Adés sente mi ámeda a vegnír
La cognoše bel tel ḡir
Con chi bie feres da mušat,
Che l auter di Tonín je a fat.

(NB. Eleonora ven cun la peta.)

E Te pur neza! magna su n bon teis,
Che tu n abe assá par n meis.
Chesta fossa po ben da grignár.
Fam no se volón po mia durár.

B. A've la dir fora dreta,
Aede fat na bona peta,
La me plaš sche tortie
O sche de bie forandie.

E. Scóuta ma, me par de sentír
Adés l moliné a vegnír.
B. O, jo pureta!
No e amó magná la peta.

B. Me la volesse ampó magnár,
Che foš cogne ḡir a tor da maḡenár;
Ma foš l va a dormír,
Capassime, la voi fenír.

E. Ši, ši, a dormir l e ḡit!
B. Adés no me mporta n schit,
La peta se volón magnár
E n pec se la ciacolár.

Ȧmeda, l áuter dí, che siede stata a nol,
Ve a ị po dat da mpienír l fol?
Nia amó no aede dit,
Diš̄emel mo, ve pree, subít.

Ve a i po dat da béiver e da magnár,
No fará de besén de domanár,
Ve a i po dat pete, pan e vin
De chel, che vel l fáure da Mazzín?

E. L parea próprio na cucagna
Ognún diš̄ea: »Eleonora magna!«
J a fat segur n disnarón
Tan che l dí de sagrón.

Na supa i a portá
E po n gran zapolá,
L era ma segúr de smauz e bon
L con esser stat de formentón.

Dapó na torta l e vegnú,
Beatrize, se tu aesse vedú!
A no dir na buḡia, la era grana
Plu che la noša maór fana.

J porta n ciaf de mušát,
Crese che de Bertol l sie stat,
Cun n gran cop de pria
De presór, ma no la era ria.

L e vegnú amó na salatina
Blota de schič de jalina,

Cun bret de cobes i l' a conciada.
La era bona, duta la aón magnada.

Vin peró ence assá zenza fal,
J l portaa te n gran bocál.
Aón ben magná e ben beú
Che siane bon fač su.

Chel no no me a plašú,
Beatrize, se tu aesse demó vedú,
L era proprió da grignár
E pur se cognea magnár.

L e vegnú n cop de lat de pegna plen,
La ite l era pizágoi, mete pen,
Neigres auter plu che n parolót
O da tabác, šche l nas de Carabót.

A far chest i a mpará da Maghért,
Ši, proprio da chel stravért,
L creit che sie n bon bocón,
Che dae forza da sansón.

Te l ciapél de Piva i a portá,
Ma de chel no n e magná,
Un bel gran praméš
Toč de bonze e ravaléš.

E tan magná e tan beú,
Che n fin no podee plu,
Ma can che son vegnuda, chel pastolá,
Che tu me as fat, l a dut justá.

A cheḡer l e stat Lucrezia, chela carogna,
Cul mus nfroziná e le man de rogna.
Cun la gocia al nas e masteán fave
Cun la bocia duta sot a bave.

B. Chest volesse saér amó,
Che díšei, che conta-i po?
Chest volesse amó sentír,
Dapó volesse ḡir a dormír.

E. O Beatrize se tu saesse,
Segúr ence tu plangesse,
L e dut sot e sora, e sora e sot
Sche le erbe de chel Ḡoan Zifolót.

Sun chest mondo, sun sta tera
L e dut descórdia e vera,
Jo no se, co che la ḡirá,
Se valc prest no muderá.

J parassa via re e imparatores,
Sche se fossa zompes de sartores.
Adés vel ognún comanár,
Chesta ši la e da grignár.

La veritá, a te dir,
No se, co che la podrá ḡir;
Se comanár vel ognún,
'Nfin no ubidissa plu nešun.

J parasssa deméz papa, véscovi e pluvégn,
Se demó i podessa, mete pegn,
Parche, corpo dela luna,
Religión no ne plu nešuna.

Volón po ben preár
L cel, la paš a ne manár,
Parche Beatrize, neza mia,
Zenza chesta la e braussa e ria.

Adés volón po ben sin ḡir,
A pussár e ben dormír,
Che domán bonora podassane levár,
A ḡir a tor da maḡenár.

Fedom.

La insuda.

Sion da insuda,
Sion nte n autra sason,
L sol a cambiè, no ne pi chel,
o ce bel!

La insuda la è chilò
E sto invar fet el no commanda pi
la cugnù s en xi.

Salve chi a creà ste bellezze
De sta sason che le la insuda,
bele vignuda.

La sta n crudo da valch sta ota,
Giazava ite dut nfin i sas
e incia l nas.

Ades godonesse la insuda
Che la è vignuda bona ciauda
chesta si sauda!

Da insuda duc jè contenc
Parcè che no nè pi cusi chiet
ne gnanca fret.

Ades duc va de fora
E se scomenza a laurà
e sintinà.

Incia le femene le daur el barcon,
Le lassa la ciauza e la roda
e le va de fora.

De fora dut lè bel vert
Ste arbe le scomenza a vigni
semper de pi.

E i guziei jè jaro chilò,
La è tan bella sta sason,
se la godon!

Le zigre jè vingude,
Le scomenza a fabricà
e ristaurà.

Canche i centa duc a una
Sti guziei i fa n gazer
che lè n piazer.

Le fuoje le scomenza a spontà
Ma alla pena che somea a siti
baffi de coscritti.

Insoma la insuda la è bella.
Calche ota ven n onda
ciara e monda.

Incia l ziel lè bel saren,
De not lè dut stellà
da incantà.

I siori istesso, i lasse le basse,
E i se tira pi aut,
che lè manco ciaut.

Infatti n auter vive lè adess,
La porta content sta sason
de chel bon.

Ades le not le ven pi curte,
E de not no se và pi,
lè meo dormi.

E cusi me avè capi.
Chi da Coll je furbi e fign,
pu je Ladign!

Melchiore Colleselli.

Sa mont lè ben bel.

Da ste bande lè ben bel,
no nè degò de tal mont
che rùe fin sal ziel.

No se finis mai pi de i vardà
a ste mont cusi aute,
lè proprio na rarità.

Non dut intor de ste mont
bele verde o da bosch
da n zima fin xun font.

On ben incia crode
aute che fas spavent
con chi spiz sun dute le mode.

Lè la Zuita, la Montagna e l Crot,
Sas biench e Mont de val,
lè cheste cusi da banda de sot.

De là lè Versal,
  pi insù la Lastìa e Croda rossa,
  e po lè Palla dal sal.
Fin de Xugn no se pol xi su,
  sun ste crode cusi frede
  lè la nef ncora n toch n xu.
Per esempio ntal Crot,
  che mi el vede ogni di,
  lè nef tan de sora che de sot.
Versal lè ncora pi aut.
  Se abadè ben d istà,
  vede le pegorare sun chel saut.
E po lè la Lastia,
  lè incia na granda croda,
  lassu lè incia na ostaria.
E Croda rossa che i varde ogni di,
  la fa aspetto, massima
  co l sol va a fiorì.
Palla dal sal la da esser incia bella,
  se vede a varda su,
  mi no son mai xu sun chella.
E po lè Naolào
  na mont tant nominada
  per esempio incia Giao.
I prai da mont jè ben biei,
  sun ste mont lè n piazer,
  come sun Piezza e sun Melei.
Xal pe del dut lè Zopei,
  e po lè Porre, Val ciarnara
  e su insom lè i masarei.
L mes d Agosto duc va su,
  sa mont a siè
  e no se volesse pi vigni xu.
De domenie da sera le allegria,
  se ride, se scherza,
  no se pensa pi a nia.
Da da sera se binon
  de dies o dodes xovign
  e xon a seccà Ostazon.
Sa mont lè bel a fa na ridata
  entel fen coi suoi amizi
  ma pi bel lè con na tosata.

Melchiore Colleselli.